

๒๕๑ ๒๔๓๕

อภินันทนาการ

การพัฒนาเมืองลพบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๕๓)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

0372
29 SEP 2006

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
วันลงทะเบียน 29 SEP 2006
เลขทะเบียน 0372
เลขเรียกหนังสือ IP ๒๑๑๐๒๐๖ ๘

วิทยานิพนธ์

ของ

พัชรินทร์ ศิริมาตร์

พ ๕๒๓ ๑๑
๒๕๓๕

๖๐๗๔๕.๕๖

พ๕๒๓๗

๒๕๓๕

เสนอต่อมหาวิทยาลัยนครสวรรค์

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ตุลาคม ๒๕๓๕

อาจารย์ที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาแล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาตามหลักสูตร ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยนเรศวรได้

.....ที่ปรึกษา

อาจารย์เฉลิม พงษ์อาจารย์

ประกาศคุณประการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง เป็นรูปเล่มด้วยดีก็เพราะได้รับความอนุเคราะห์จาก อาจารย์เฉลิม พงษ์อาจารย์ ซึ่งได้กรุณารับเป็นที่ปรึกษาในครั้งนี้นอกจากนี้ยังได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าและช่วยตรวจแก้ไขในการเขียน ตั้งแต่เริ่มต้นจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงใคร่ขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ผู้เขียนขอขอบคุณสำหรับความเอื้อเฟื้อของบรรดาเจ้าหน้าที่ประจำหอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร หอสมุดสถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี ที่ได้กรุณาให้ความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า

ขอขอบคุณผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ อาทิ คุณเวนิดา เตโชตธีรัตน์กุล , คุณสุวิษญ์ กาญจนประพาส ที่ให้ความช่วยเหลือทางด้านการพิมพ์

ท้ายสุดนี้ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อและคุณแม่ที่ให้ความช่วยเหลือ และให้กำลังใจจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงโดยสมบูรณ์

พัชรินทร์ ศิริมาตร์

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ

1

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

3

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

3

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

4

สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า

4

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

5

แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

5

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

5

1 ลักษณะโดยทั่วไปของเมืองลพบุรีก่อนปรับปรุงการปกครอง
แบบเทศาภิบาล

7

สมัยก่อนประวัติศาสตร์

7

สมัยทวาราวดี

8

สมัยลพบุรี

9

สมัยสุโขทัย

9

สมัยอยุธยา

10

สมัยธนบุรี

11

สมัยรัตนโกสินทร์

12

2 สาเหตุที่ทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครองมณฑลกรุงเก่า

13

1 การปรับปรุงการปกครองทั่วไปในปีพ.ศ. 2437

14

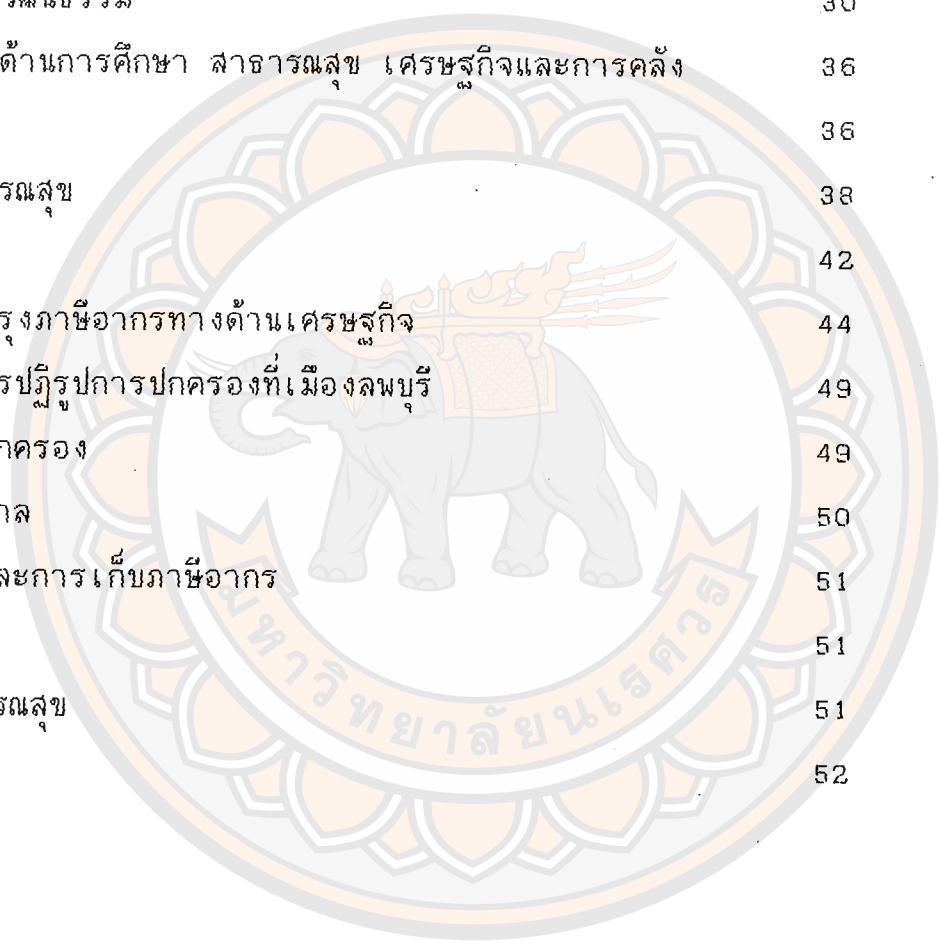
2 ปัญหาด้านการศาล

16

3 ปัญหาโจรผู้ร้าย

17

บทที่	หน้า
3 การปฏิรูปการปกครอง ด้านการปกครอง การศาล โยธา สังคมและวัฒนธรรม	20
การปกครอง	20
การปรับปรุงการศาล	27
การโยธา	29
สังคมและวัฒนธรรม	30
4 การปฏิรูปด้านการศึกษา สาธารณสุข เศรษฐกิจและการคลัง	36
การศึกษา	36
การสาธารณสุข	38
การคลัง	42
การปรับปรุงภาษีอากรทางด้านเศรษฐกิจ	44
บทสรุป ผลของการปฏิรูปการปกครองที่เมืองลพบุรี	49
ด้านการปกครอง	49
ด้านการศาล	50
การคลังและการเก็บภาษีอากร	51
การศึกษา	51
การสาธารณสุข	51
การโยธา	52
บรรณานุกรม	
บทคัดย่อ	
ประวัติผู้เขียน	

บทนำ

ลพบุรี เป็นเมืองเก่าแก่มากตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 และเคยมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลว่า กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ทะเล ถ้าอริราชศัตรูโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝรั่งเศสตีตะวันตกก็ใช้เรือปืนบุกเข้ามาตามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว กรุงศรีอยุธยาจะเสียก็แก่ข้าศึกได้โดยง่าย ประกอบในรัชสมัยของพระองค์นั้น มีการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ มีชาวต่างประเทศต่างๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่งรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้านรอบกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นที่เมืองลพบุรี ซึ่งนอกจากเพื่อใช้เป็นราชธานีที่ 2 แล้ว ยังใช้เป็นพระราชวังสำหรับประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถด้วย¹ แต่พอสิ้นรัชกาลของพระองค์ สมเด็จพระเพทราชา กษัตริย์องค์ต่อมา ก็ย้ายเมืองหลวงกลับพระนครศรีอยุธยา ลพบุรีจึงถูกปล่อยร้างอย่างนั้น²

จนกระทั่ง พ.ศ. 2406 ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้โปรดให้บูรณะเมืองลพบุรีและสร้างพระที่นั่งพิมานมงกุฎเพิ่มขึ้นในเขตพระราชวัง หลังจากนั้นโบราณวัตถุเหล่านี้ก็ได้รับการทำนุบำรุงอีกครั้ง ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม³

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้มีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค เป็นลักษณะเทศาภิบาล ในปีพ.ศ. 2437 โดยรัฐบาลได้ออกประกาศรวมอำนาจการบังคับบัญชาหัวเมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นกับกระทรวงกลาโหม กรมท่า และกระทรวงมหาดไทย ให้มาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยเพียงกระทรวงเดียว ทั้งนี้เพื่อจะวางระเบียบการปกครองให้เรียบร้อย และเป็นแบบแผนอันเดียวกัน ต่อมากระทรวงมหาดไทย

¹ ประชาชาติธุรกิจ ปีที่ 17 ฉ. 2415. วันที่ 7-10 มีนาคม 2536, หน้า 62

² ด. หน้า 62

³ ตริ อมาตยกุล. จังหวัดลพบุรี. หน้า 11

จึงได้ดำเนินการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้น โดยค่อยๆ จัดขึ้นปีละ 2-3 มณฑล เนื่องจากความจำเป็นทางการเงิน และขาดตัวบุคคลที่มีความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งทำหน้าที่บังคับบัญชามณฑลที่จะจัดขึ้น⁴ โดยใน พ.ศ. 2437 ได้จัดตั้งมณฑลขึ้นเป็นครั้งแรก 3 มณฑล คือ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรี มณฑลราชบุรี⁵ สำหรับมณฑลกรุงเก่า นั้น ได้จัดตั้งขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2438 ซึ่งมณฑลกรุงเก่านี้ได้รวมเอาหัวเมืองลพบุรี เข้าได้ด้วยในจำนวน 7 หัวเมือง คือ กรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี และสิงห์บุรี

จากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ หลายท่านคงจะทราบดีแล้วว่า ลพบุรีมีความรุ่งเรืองมาแต่อดีตกาล เคยเป็นเมืองศูนย์กลางทางการติดต่อมาแต่โบราณ เป็นชุมทางที่จะติดต่อกับภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หลายอย่างสนับสนุนข้อเท็จจริงที่ว่า ลพบุรีเป็นแหล่งสะสมผู้คนและวัฒนธรรมจากอาณาบริเวณอื่น⁶ เพราะอาจกล่าวได้ว่า ลพบุรีเป็นประตูเมืองนำไปสู่ดินแดนดังกล่าว จึงจะเห็นได้ว่าลพบุรีมีความสำคัญมากในทุกยุคทุกสมัย ถึงแม้ในปัจจุบันเองก็ตาม ลพบุรีก็ได้ขึ้นชื่อว่ามี ความสำคัญมากทางด้านการทหาร จากความสำคัญของเมืองที่มีต่อประเทศในแต่ละด้าน แต่ละสมัยนี้เอง ทำให้ข้าพเจ้าสนใจและต้องการศึกษาเพิ่มเติมว่า ในขณะที่ประเทศไทยมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เมืองลพบุรีมีความสำคัญอย่างไรบ้าง สาเหตุที่ต้องเข้าร่วมกับมณฑลกรุงเก่านี้คืออะไร และเมื่อประเทศไทยได้มีการจัดการปฏิรูปการปกครองเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว เมืองลพบุรีสามารถพัฒนาไปในด้านใดบ้าง และมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อประเทศชาติบ้านเมือง

⁴ นवलเพ็ญ ภาณุรัตน์. การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2438-2453. หน้า 2

⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสและพระยาราชเสนา. เทศาภิบาล. หน้า 84

⁶ จิตา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. หน้า 47-53

การศึกษาเรื่องการปฏิรูปการปกครองเมืองลพบุรี สมัยรัชกาลที่ 5 นี้เองจะทำให้
ผู้ศึกษารับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ตลอดจนได้ศึกษาวิธีการแก้ปัญหาที่พระมหากษัตริย์
ทรงนำมาใช้ โดยเน้นที่จะศึกษาจากเมืองลพบุรีเป็นสำคัญ

2. ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

- 2.1 เพื่อศึกษาถึงสภาพการปกครองของเมืองลพบุรี ก่อนและหลังการปฏิรูปการ
ปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 2.2 เพื่อศึกษาสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระราชดำริจะจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่า ให้มีระเบียบแบบแผน
- 2.3 เพื่อศึกษาวิธีการของรัฐบาลสยาม ในการไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นและการ
วิเคราะห์ผลอันเกิดจากการจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่า ในเมืองลพบุรี
- 2.4 เพื่อศึกษาถึงการดำเนินนโยบายด้านบริหาร ของหน่วยงานที่รับผิดชอบในเมือง
ลพบุรี ระหว่างปี 2438-2453
- 2.5 เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับการพัฒนาเมืองลพบุรี
- 2.6 เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองลพบุรี ว่ามีความสำคัญอย่างไร ทั้ง
ก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

- 3.1 ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของเมืองลพบุรีโดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐาน
การทำความเข้าใจการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 3.2 ทำให้เข้าใจถึงสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
จัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าให้มีระเบียบแบบแผน

3.3 ผลของการศึกษาค้นคว้าจะให้ความรู้เกี่ยวกับ วิธีการจัดการปกครองมณฑล
กรุงเก่าในเมืองลพบุรี

3.4 ผลของการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึง ผลที่เกิดจากการจัดการปกครอง
มณฑลกรุงเก่าในเมืองลพบุรี

3.5 ผลของการศึกษา จะทำให้ทราบปัญหาของรัฐบาลในการที่จะจัดการปกครอง
ให้เหมาะสมและรัดกุมยิ่งขึ้น

3.6 ผลของการศึกษา เพื่อที่จะนำไปใช้ในการประกอบการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์
ไทย

4. ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

4.1 ศึกษาค้นคว้าถึง ประวัติความเป็นมาของเมืองลพบุรีโดยสังเขป

4.2 สาเหตุที่ทำให้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริการจัดการ
ปฏิรูปการปกครองมณฑลกรุงเก่าให้มีระเบียบแบบแผน

4.3 ผลสะท้อนที่เกิดจากการปฏิรูปการปกครอง ที่ประชาชนได้รับ

4.4 ศึกษาค้นคว้าถึงด้านการปกครอง การจัดการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และ
การสาธารณสุข

5. สมมุติฐานของการศึกษาค้นคว้า

5.1 การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าแบบเทศาภิบาลในเมืองลพบุรี เป็นการปรับปรุง
หน่วยงานจังหวัดต่างๆ ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมในขณะนั้น

5.2 การปฏิรูปการปกครองมณฑลกรุงเก่าในเมืองลพบุรี ทำให้เมืองนี้สามารถแก้ไข
ปัญหาในด้านต่างๆ เช่น ปัญหาทางการปกครองและเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

5.3 มณฑลกรุงเก่า เป็นแหล่งริเริ่มแนวคิดใหม่ในการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นแบบอย่างของการปกครองมณฑลอื่นๆ

5.4 การจัดการปกครองในเขตหัวเมืองของมณฑลกรุงเก่า มีผลดีต่อการรักษาความมั่นคงภายใน

6. วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Research) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า จะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

7. แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

- 7.1 หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
- 7.2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
- 7.3 หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
- 7.4 หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 7.5 หอสมุดมหาวิทยาลัยแนวรศูว
- 7.6 หอสมุดกลาง สหวิทยาลัยศรีอยุธยา วิทยาลัยครูเทพสตรี

8. เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่

1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ เช่น

- รายงานการตรวจราชการมณฑลกรุงเก่าของกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

- สารตราใบขอกโต้ตอบระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองในมณฑล
กรุงเก่า สมัยรัชกาลที่ 5

- รายงานข้าหลวงพิเศษข้าราชการหัวเมือง
- รายงานการจัดการเล่าเรียนในมณฑลกรุงเก่า
- รายงานการประชุมเทศบาล

1.2 เอกสารขั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว เช่น

- ราชกิจจานุเบกษา
- ประชุมกฎหมายประจำศก
- เทศกาล
- พระราชดำริ ร.5 ทรงแถลงราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources)

2.1 ประเภทพงศาวดาร เช่น

- พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5
- พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

2.2 ประเภทประชุมพงศาวดาร เช่น

- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 63

2.3 วิทยานิพนธ์และหนังสือต่างๆ เช่น

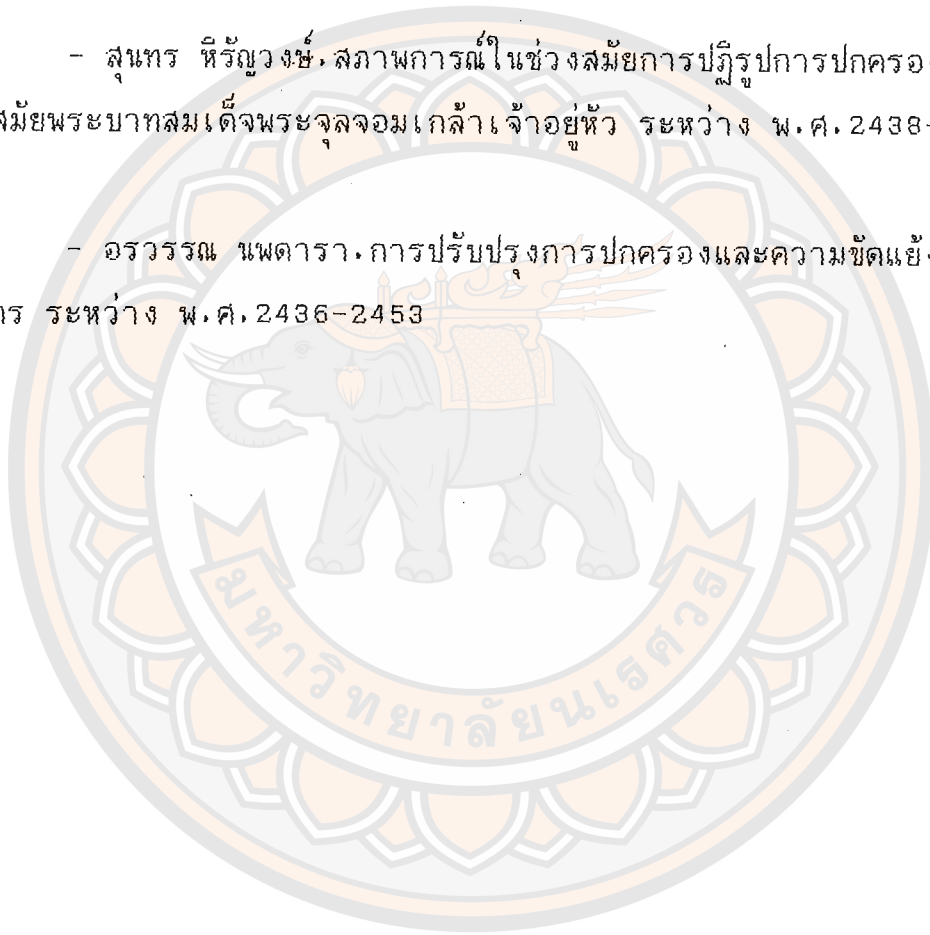
- เกื้อกุล ยืนยงอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

- จักรกฤษณ์ วนิตติผดุงการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม

พระยาดำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย

- ประสิทธิ์ แก้วสิงห์. การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์. การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2438-2453
- ไพฑูรย์ มีกุล. เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พ.ศ. 2435-2475
- สุนทร หิรัญวงศ์. สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2438-2453
- อรวรรณ นพดารา. การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436-2453

ลักษณะโดยทั่วไปของเมืองลพบุรีก่อนปรับปรุงการปกครองแบบเทศบาล

ท้องที่ลพบุรีนี้เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่เมื่อ 2 พันกว่าปีล่วงมาแล้ว ซึ่งในสมัยนั้นเรียกกันว่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ก็มีหลักฐานพอจะสันนิษฐานได้ว่า มีคนมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในท้องที่ลพบุรีแล้วเช่นกัน จนกระทั่งถึงสมัยทวาราวดี ก็มีหลักฐานที่ขุดค้นได้มากพอที่จะอ้างได้ว่า ท้องที่ของเมืองลพบุรีก็เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวาราวดี และจากสมัยทวาราวดีเป็นต้นมาจนถึงสมัยลพบุรี สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจะได้กล่าวถึงเรื่องราวของลพบุรีในอดีตนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ตามลำดับดังนี้¹

สมัยก่อนประวัติศาสตร์

จากหลักฐานที่ขุดค้นได้ที่บ้านโคกเจริญ ตำบลบัวชุม อำเภอชัยบาดาล นักโบราณคดีได้สันนิษฐานไว้ว่า ตำบลบัวชุมนี้เป็นแหล่งที่มีมนุษย์สมัยหินมาอาศัยอยู่มาก่อน และที่ศูนย์กลางทหารปืนใหญ่ลพบุรี ก็มีหลักฐานขุดค้นพบได้เช่นกัน แต่นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานกันว่า ที่ศูนย์ทหารปืนใหญ่ลพบุรีคงจะเป็นมนุษย์ยุคสำริดอาศัยอยู่มาก่อน อย่างไรก็ตามสถานที่ทั้ง 2 แห่งนี้ ก็อยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองลพบุรีมากนัก และเป็นสถานที่ในท้องที่ลพบุรีทั้ง 2 แห่ง จึงกล่าวได้ว่าลพบุรีเป็นท้องที่ที่มีมนุษย์อาศัยอยู่มาก่อนไม่ต่ำกว่า 2,000 ปีมาแล้ว และนักโบราณคดีก็ได้สันนิษฐานกันไว้ว่า โครงกระดูกที่ขุดได้นั้น อาจจะเป็นคนไทยซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวไทยนี้เอง²

¹ หวน พันธุ์พันธ์, ลพบุรีที่นำรู้ หน้า 1

² ด. หน้า 2

สมัยทวาราวดี

นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าเมืองลพบุรีอาจเป็นเมืองของพวกละว้ามาก่อน ซึ่งราชธานีมีชื่อว่าเมืองละโว้ก็ได้ แต่ภูมิฐานบ้านเมืองในสมัยเมื่อเป็นของพวกละว้า นั้นจะเป็นอย่างไรไม่ปรากฏแน่ชัด เพราะโบราณสถานเท่าที่ค้นพบในเมืองลพบุรีเป็นของสร้างรุ่นหลังในราวพ.ศ. 1000 เป็นอย่างสูง^๓

ต่อมาเมื่อพวกละว้าเสื่อมอำนาจลง พวกมอญที่อพยพมาจากทิศตะวันตกได้เริ่มมีอำนาจขึ้น จนได้ครอบครองดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ทั้งหมด ในสมัยนั้นปรากฏว่าเมืองละโว้เป็นหัวเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในอาณาจักรมอญ

เมืองเดิมที่พวกมอญสร้างขึ้นนั้น เข้าใจว่าคงจะอยู่ทางฝั่งตะวันออกของทางรถไฟ เพราะเมื่อคราวสร้างเมืองใหม่ในพ.ศ. 2480 ได้ขุดพบสลูปก่อด้วยอิฐไม่มีปูนองค์หนึ่งในบริเวณวัดเก่าของเมืองลพบุรี เรียกกันว่าวัดละโว้ สลูปที่ขุดพบคราวนี้เป็นแบบเดียวกันกับสลูปที่ขุดพบที่จังหวัดนครปฐม นอกจากนี้ยังพบเครื่องประดับสลูป ทำด้วยปูนปั้นเป็นรูปหน้าเทวดา ยักษ์ สิ่ง และลวดลายต่าง ๆ ซึ่งคล้ายกันกับที่ไดพบที่จังหวัดนครปฐมอีกหลายสิบชิ้น

การที่จะทราบว่าเมืองลพบุรีเป็นเมืองของพวกมอญ มีเค้าเงื่อนพอที่จะสันนิษฐานได้หลายอย่าง คือคำจารึกบนฐานพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี ซึ่งได้มาจากวัดข่อย จังหวัดลพบุรี เป็นภาษามอญแท้ไม่มีที่สงสัย นอกจากนี้ยังปรากฏในหนังสือชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์ว่าพวกที่ตามพระนางจามเทวีขึ้นไปสร้างนครหรือญไชยนั้น เป็นพวกที่พูดภาษามอญ เพราะฉะนั้นเมืองละโว้น่าจะเป็นเมืองที่ใหญ่โตเมืองหนึ่งของมอญ รวมอยู่ในอาณาจักรทวาราวดี ซึ่งเชื่อกันว่ามีราชธานีอยู่ที่นครปฐม^๔

^๓ ตริ อมาตยกุล, จังหวัดลพบุรี หน้า 5

^๔ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า 14

สมัยลพบุรี

ครั้งเมื่อพ.ศ. 1400 พวกขอม* มีอำนาจสูงสุดขึ้นในดินแดนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของแหลมอินโดจีนในพ.ศ. 1432 ได้ตั้งราชธานีขึ้นที่นครหรือตามที่ไทยเราเรียกว่า "พระนครหลวง" ซึ่งปัจจุบันอยู่ในประเทศกัมพูชา แล้วแผ่อำนาจรุกรานพวกมอญมาโดยลำดับจนกระทั่งตีเมืองละโว้ การปกครองของพวกขอมในสมัยนั้น ปรากฏว่าเมื่อได้เมืองใดไว้ในอำนาจแล้ว ก็เที่ยวขะเกณฑ์พลเมืองให้สร้างเจดีย์สถานตามแบบอย่างของตนนั้น ซึ่งในปัจจุบันนี้ยังมีปรากฏอยู่ในประเทศไทยหลายสิบแห่ง สำหรับในจังหวัดลพบุรีมีโบราณสถานที่พวกขอมได้สร้างไว้หลายแห่งด้วยกัน มีทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เช่น เทวสถาน ศาลพระกาฬ ปราสาทมียอด และปราสาทใหญ่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นต้น โบราณสถานที่พวกขอมได้สร้างไว้ในประเทศไทยนั้น นักโบราณคดีเรียกว่า "สมัยลพบุรี" ซึ่งเป็นสมัยสำคัญสมัยหนึ่งในตำนานโบราณคดีของไทย^๕

อย่างไรก็ตามเมืองลพบุรีในสมัยที่เรียกว่าสมัยลพบุรีก็ได้สิ้นสุดลงเมื่อราว พ.ศ. 1800 เมื่อตอนที่ไทยได้ตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น และไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นกับขอมอีกต่อไป อาณาจักรสุโขทัยก็แผ่อำนาจมาถึงเมืองลพบุรีด้วย

สมัยสุโขทัย

นับตั้งแต่ราวพ.ศ. 1800 เป็นต้นมา เมืองลพบุรีก็เป็นอิสระไม่ขึ้นกับขอมอีกต่อไป เพราะพระร่วงได้ตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานี^๖ ต่อมาประเทศราชของกรุงสุโขทัย

---

* พวกขอมไม่ใช่ชาวเขมรหรือชาวกัมพูชาปัจจุบัน เป็นพวกอินเดียอพยพซึ่งเข้ามา มีอำนาจในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์และสมพงศ์กับพวกพื้นเมือง เช่น พวกข่า เป็นต้น พวกเขมรหรือชาวกัมพูชาเข้ามาอยู่ในดินแดนเหล่านี้ภายหลัง ประมาณตั้งแต่พ.ศ. 1838 เป็นต้นมา (ตรี อมาตยกุล , จังหวัดลพบุรี หน้า 7)

^๕ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, รศ. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ สยามประเทศ หน้า 232-235

^๖ หวน พิณพันธ์, ลพบุรีที่เรารู้ หน้า 12

อันมีราชธานีอยู่ที่เมืองอู่ทอง คงจะเข้ายึดเมืองละโว้ได้จากพวกขอม ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พวกขอมจึงหมดอำนาจปกครองดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมด คงเหลือแต่หัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งยังอยู่ในความปกครองของขอม ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่พระนครหลวง เมืองละโว้อยู่ปลายแดนไทยทางตะวันออก จึงกลายเป็นหัวเมืองของเมืองอู่ทอง ซึ่งต้องส่งคนสำคัญไปครองเมืองอยู่เป็นเวลาหลายปี

เมื่อกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลง พวกไทยข้างฝ่ายใต้จึงได้ตั้งเมืองไม่ยอมเป็นประเทศราชต่อไป เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในพ.ศ. 1893 และประกาศอิสรภาพไม่ยอมขึ้นต่อกรุงสุโขทัย เมืองลพบุรีก็เลยกลายเป็นเมืองหน้าด่านอันสำคัญของพวกไทยฝ่ายใต้ คือเป็นหัวเมืองด่านกันพวกขอมทางทิศตะวันออก และกันพวกไทยอาณาจักรสุโขทัยทางทิศเหนือ พระเจ้าอู่ทองจึงโปรดให้พระราเมศวรราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นไปครองเมืองลพบุรี⁷ ในเวลาต่อมา

สมัยอยุธยา

ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยานั้น เมื่อเสื่อมอำนาจของขอมลงแล้ว อาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาแผ่ไปทางเหนือไกลราชธานีออกไปมาก ทำให้ลพบุรีหมดความสำคัญลงไป คงรักษาแต่ป้อมปราการไว้เป็นเมืองเขื่อนขันธ์สำหรับกันข้าศึกที่จะมาทำศึกพระนครศรีอยุธยาทางด้านเหนือเท่านั้น

ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประเทศไทยได้ติดต่อกับประเทศยุโรปมากขึ้น ในเวลานั้นปรากฏว่าประเทศในทวีปยุโรปกำลังมีอำนาจเฟื่องฟูขึ้นแทบทุกชาติ ชาติเหล่านั้นไม่เพียงแต่ทำสงครามแย่งชิงอำนาจกันกับประเทศใกล้เคียง เฉพาะในภาคพื้นยุโรปเท่านั้น แต่มักพอใจแผ่อำนาจรุกรานมาจากทวีปอาฟริกาและเอเชียด้วย เนื่องจากรุกรานของชาวยุโรปนี้เอง เป็นเหตุให้หลายประเทศในทวีปเอเชียและอาฟริกาตกอยู่ใต้อำนาจของ

⁷ ตวี อมาตยกุล, จังหวัดลพบุรี หน้า 8

ชาติต่าง ๆ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงสถาปนาเวียงละโว้เป็นเมืองหลวงสำรอง เพราะพระองค์เล็งเห็นถึงภัยจากชาวตะวันตก จึงจำเป็นต้องเตรียมเมืองหลวงสำรองไว้ เพื่อกรณีมีเหตุการณ์ฉุกเฉินเกิดขึ้นจะได้แก้ปัญหาทันที่^๑ นั้นเป็นเหตุผลประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พระองค์คงมีพระราชประสงค์ที่จะขยายความเจริญให้แก่ไพศาลออกไปยังหัวเมืองอื่น ๆ โดยไม่ยอมให้จุดแห่งความเจริญมารวมอยู่ที่เมืองราชธานีแต่แห่งเดียว จึงโปรดให้สร้างเมืองลพบุรีให้เป็นเมืองใหญ่โตขึ้นไว้อีกแห่งหนึ่งเมื่อพ.ศ. 2208 ในครั้งนั้นได้มีชาวฝรั่งเศสเข้ามาออกแบบก่อสร้างที่เมืองลพบุรีหลายอย่าง มีบริเวณพระราชวัง บ้านหลวง รับแขกเมือง (บ้านวิชาเยนทร์) วัดสันเปาโล (เซนต์เปาโล) และป้อมปราการ เป็นต้น เมืองลพบุรีในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงได้เฟื่องฟูขึ้น

เมื่อสร้างเมืองลพบุรีเป็นราชธานีแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มักเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองนี้ในฤดูฝนทุก ๆ ปี พอถึงฤดูร้อนในปีต่อไปก็เสด็จกลับลงไปประทับ ณ พระนครศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้ปรากฏว่าเมืองลพบุรีจึงเป็นเมืองที่ครึกครื้นที่สุดเรื่อยมาจนตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่หลังจากปีพ.ศ. 2231 ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตแล้ว เมืองลพบุรีก็ร่วงโรยลงเพราะพระราชอาชิตีซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาต่อมา มิได้เสด็จขึ้นไปประทับเป็นระยะเวลานานเหมือนอย่างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นแต่เสด็จไปประพาสเป็นครั้งคราวเท่านั้น

สมัยธนบุรี

ต่อมาในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเมื่อพ.ศ. 2310 นั้น และต่อมาไทยได้ยกกองทัพอันมีเจ้าพระยา

^๑ บุญเยี่ยม แยมเมือง, เที่ยววังเวียงละโว้ หน้า 15

^๒ ตริ อมาตยกุล ล.ด. หน้า 9-10

มหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพ ได้อพยพชาวเมืองทั้งสามลงมาด้วยจำนวนมาก นอกจากได้ตั้งถิ่น
ฐานตามท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานแล้ว ยังให้ชาวไทยเผ่าต่าง ๆ ดังกล่าวอพยพ
เข้ามาสู่จังหวัดชั้นในที่มณฑลเมืองน้อย และเนื่องจากเมืองลพบุรีมีสภาพเกือบเป็นเมืองร้าง
มาเกือบ 50 ปี (เนื่องจากพระเพทราชาได้อพยพหน่วยราชการ และชาวไทยไปกรุงศรี
อยุธยา) ครั้งนี้จึงมีโอกาสดำเนินการต้อนรับชาวไทยที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่หลายเผ่าด้วยกัน และ
ปัจจุบันนี้จึงมีชาวลพบุรีที่พูดสำเนียงต่าง ๆ กัน คือ พวกที่พูดสำเนียงอีสานได้แก่พวกที่อพยพ
จากเวียงจันทน์ พวกที่พูดภาษาไทยพวนได้แก่พวกที่อพยพจากหลวงพระบาง พวกที่พูดภาษา
ไทยเงี้ยวได้แก่พวกที่อพยพมาจากเมืองศรีสัตนาคนหุต ส่วนชาวมอญที่มาอยู่ตำบลบางขันหมาก
นั้น เป็นชาวมอญเผ่าเดียวกันกับชาวหงสาวดี ซึ่งได้เข้ามาสู่เมืองไทยหลายคราวด้วยกัน¹⁰

สมัยรัตนโกสินทร์

เมืองลพบุรีถูกทอดทิ้งให้ร้างโรยเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงภัยอันเกิดจากการรุกรานเช่น
เดียวกันกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระราชดำริว่า¹¹ ควรมีราชธานีที่สองอีกสัก
แห่งหนึ่ง จึงโปรดให้เที่ยวดูหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งอยู่รอบ ๆ กรุงเทพฯ ก็ไม่เห็นมีเมืองใด
เหมาะกว่าเมืองลพบุรี พระองค์จึงโปรดให้ซ่อมแซมบริเวณพระราชวังเก่าของสมเด็จพระ
นารายณ์ แล้วสร้างพระที่นั่งและตำหนักใหญ่น้อยขึ้น และเสด็จไปประทับ ณ พระนารายณ์
ราชนิเวศน์หลายครั้ง ถึงรัชกาลที่ 5 ก็ได้เสด็จประทับหลายคราว ต่อมาเมื่อสร้างทางรถไฟ
ผ่านเมืองลพบุรีไปแล้ว จึงพระราชทานพระที่นั่งและตำหนักต่าง ๆ ให้เป็นที่ทำการรัฐบาล
และได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดตลอดมา

¹⁰ หวน นิอุพันธ์, ลพบุรีที่น้ำรู้ หน้า 16-17

¹¹ ประชาชาติธุรกิจ ปีที่ 17 ฉบับ 2415 วันที่ 7-10 มีนาคม 2536

บทที่ 2

สาเหตุที่ทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครองมณฑลกรุงเก่า

มูลเหตุในการปฏิรูปการปกครองประเทศ สามารถแยกได้ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ มูลเหตุภายนอก ซึ่งได้แก่ปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศและความกดดันต่าง ๆ ที่ประเทศไทยได้รับ และมูลเหตุภายใน คือ ความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยของระบบการปกครองแบบเดิมและความยุ่งเหยิงต่าง ๆ ทาง การปกครอง¹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยจึงได้มีการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคขึ้นในปี พ.ศ. 2437 โดยเรียกแบบแผนการปกครองที่จัดขึ้นใหม่นี้ว่า "การปกครองแบบเทศาภิบาล" ซึ่งมีความสำคัญและลักษณะการปกครองดังที่พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อดีตปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยได้กล่าวไว้ มีความว่า

"...การเทศาภิบาล คือ การปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการ อันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นที่ไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์ รับแบ่งภาระของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำอยู่แต่เฉพาะในราชธานีนั้น ออกไปดำเนินการส่วนภูมิภาค เป็นสื่อกลางระหว่างประชากรของประเทศซึ่งอยู่ห่างไกลจากรัฐบาล ซึ่งอยู่ในราชธานีให้ได้ใกล้ชิดกับอาณาประชาราษฎร์ เพื่อให้เขาได้รับความร่มเย็นเป็นสุขและความเจริญทั่วถึงกัน โดยมีระเบียบแบบแผนอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย จึงแบ่งเขตการปกครองออกเป็นลำดับชั้น เป็นมณฑล จังหวัด อำเภอและหมู่บ้าน แบ่งหน้าที่ราชการเป็นส่วนสัดจัดเป็นแผนก พนักงานทำนองของกระทรวงในราชธานี อันเป็นวิธีนำมาซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยรวดเร็ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ราษฎรทุกชั้น บำรุงสุข ด้วยความเที่ยงธรรมแก่อาณาประชาราษฎร..."²

¹ นคร พันธ์รุ่งรงค์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 294

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหมานุรักษ์, เทศาภิบาล หน้า

ตั้งแต่ปี.ศ. 2437 เป็นต้นไปจนถึงปี.ศ. 2450 ได้มีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลแบบสมัยใหม่ขึ้น และในปี.ศ. 2438 นี้เองได้มีการจัดตั้งมณฑลกรุงเก่าขึ้น ซึ่งมีสาเหตุการจัดตั้งมณฑล ดังจะกล่าวต่อไปนี้

มูลเหตุการจัดตั้งมณฑลกรุงเก่า

การปรับปรุงการปกครองมณฑลกรุงเก่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุ 3 ประการด้วยกัน คือ

1. การปรับปรุงการปกครองทั่วไปในปี.ศ. 2437

ปัญหาในด้านการปกครองเป็นผลมาจากระบบการปกครองในขณะนั้นยังไม่รัดกุมและไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ ทำให้ไม่สามารถปกครองดูแลราษฎรให้มีความเป็นอยู่อย่างมีความสุขได้อย่างทั่วถึง เพราะยังไม่มีตำรวจภูธรที่เป็นพนักงานสำหรับจับผู้ร้าย เจ้าเมืองจึงคิดปราบปรามโจรผู้ร้ายตามปัญหาของตน โดยใช้บุคคลที่มีอิทธิพลและมีสมัครพรรคพวกมากในท้องถิ่นเป็นกรมการเมืองไว้สำหรับปราบโจรผู้ร้าย ทำให้ไม่กล้าปล้นสดมภ์และสร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ วิธีการแต่งตั้งบุคคลดังกล่าวเรียกว่า "เลี้ยงขโมยไว้จับขโมย" แต่ได้ก่อให้เกิดปัญหายิ่งยากมาก เพราะบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรมการเมือง มักจะประพฤติตนไปในทางทุจริตเสียเองด้วยการเป็นหัวหน้าช่องโจร โดยใช้ให้ลูกน้องไปทำการโจรกรรมในเขตอื่นนอกถิ่นตน^๓

ปัญหาเรื่องกรมการเมืองประพฤติตนทุจริตนั้น เมื่อได้จัดการปกครองแบบเทศาภิบาลแล้ว ได้จัดให้มีกรมการเมืองและตำรวจภูธรประจำอยู่ตามท้องถิ่น จึงไม่ต้องอาศัยกรมการเมืองในท้องถิ่นนั้นเหมือนอย่างแต่ก่อน

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าที่เมืองลพบุรี เจ้าเมืองและกรมการเมืองได้ก่อความเดือดร้อนให้แก่พวกไพร่หลวงลาวอาสา อันมีขุนสรณรงค์ หมื่นศรีราชโยธา ขุนหมื่นไพร่ รวม

^๓ ด. หน้า 28-29

94 คน ได้ยื่นเรื่องราวต่อเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงคดี ว่าเจ้าเมืองและกรรมการเมือง ลพบุรีข่มเหงใช้งานหนัก ทำให้พวกไพร่หลวงอาสาไม่มีเวลาที่จะประกอบอาชีพส่วนตัว บาง ครั้งกรรมการเมืองเสพลุรามินเมาก็ตรงเข้าทำร้ายร่างกายพวกไพร่หลวง

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงค์ได้รับเรื่องราวฟ้องแล้ว จึงให้พระยาศรีกาฬสมุท ใต้สวนเรื่องราวได้ความว่าเป็นจริงตามที่ร้องเรียน เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงค์จึงกราบ ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ พระองค์จึงให้ความเห็นว่าควร ถอนพวกไพร่หลวงลาวอาสาไว้ในกรุงเทพฯ บ้าง แบ่งให้อยู่รักษาวังลพบุรีบ้าง⁴

เรื่องราวที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึง เจ้าเมืองกรรมการเมืองที่มี ความประพฤติไม่ดี เป็นคนติดสุราและชอบกดขี่ข่มเหงพวกไพร่หลวง ทำให้พวกนี้ทนความ เดือดร้อนไม่ไหวต้องหลบหนีไป ทำให้ราชการต้องสูญเสียแรงงานไพร่ไป ซึ่งก็เป็นสาเหตุ หนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นถึงความบกพร่องของการปกครอง ที่เป็นอยู่ จึงทรงคิดปรับปรุงการปกครองเสียใหม่ โดยจัดเป็นแบบเทศาภิบาล มีข้าหลวง เทศาภิบาลดูแลต่างพระเนตรพระกรรณอย่างใกล้ชิด และการตั้งกรรมการเมืองตามใจเจ้า เมืองก็หมดไป เพราะได้จัดให้มีกรรมการอำเภอซึ่งคัดเลือกมาจากผู้มีความรู้และประพฤติตัวดี มาทำงานแทน

นอกจากนี้แม้ที่หลวงแก่งยังมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าราชการและกรรมการเมือง เบียดบังเงินผลประโยชน์ของทางราชการไว้ ดังกรณีพระยาพิสุทธิธรรมธาดาอุปราชบุรีรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรีเบียดบังเงินค่านาไว้ โดยขุนโพธิเสนาเจ้าพนักงานกรมเกษตรราธิการ เก็บเงินค่านาราชฎาในแขวงเมืองลพบุรีได้เงิน 36 ซึ่ง มอบฝากผู้รักษาเมืองไว้และที่ยังเก็บ ไม่ได้อีก 30 ซึ่ง 4 ตำลึง ขุนโพธิเสนาจึงสั่งให้ผู้ว่าราชการสั่งราชฎาให้มาชำระเงินให้ เสรีจ และให้ส่งเงินที่ฝากไว้ 36 ซึ่งแก่พนักงาน ณ กรุงเทพฯ แต่ผู้ว่าราชการเพิกเฉยเสีย

⁴ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาณสมุทนิเทศ เล่ม 7 จศ. 1245-1247 เรื่องลาวอาสาเมืองลพบุรีขอสมัครเลขจ่ายเงิน

ไม่ไม่บังคับราษฎรมาชำระค่านาและไม่ส่งเงิน เจ้าพระยารัตนบัณฑิต สมุหนายก จึงมีสารตรามาถึงพระยาสุรสีห์ธรรมธาดา ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรี ให้บังคับราษฎรมาชำระเงินค่านาและส่งเงินค่านาที่ค้างอยู่โดยด่วน^๕

จากกรณีนี้ก็แสดงให้เห็นว่าการปกครองแบบเก่าไม่รัดกุมพอ เปิดช่องทางที่ทำให้หัวราชการเมืองและกรมการเมืองทุจริต เบียดบังเงินภาษีอากรได้บ่อย ๆ และกรณีที่เจ้าเมืองไม่ได้รับเงินประจำ ทำให้เจ้าเมืองคิดหาผลประโยชน์ในทางไม่ชอบ ซึ่งก็เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คิดปรับปรุงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล มีข้าหลวงเทศาภิบาลปกครองดูแลควบคุมหัวเมืองต่างได้อย่างทั่วถึง

2. ปัญหาด้านการศาล

ในหัวเมืองแถบมณฑลกรุงเก่าปรากฏว่ามีคดีความต่าง ๆ คั่งค้างมากมาย อย่างเช่น ในเมืองอ่างทองมีความค้างโรงศาลอยู่ถึง 540 เรื่อง ในเมืองลพบุรีมีความค้างโรงศาลอยู่ 388 เรื่อง ซึ่งคดีความเหล่านี้โดยมากเป็นเรื่องต้มกลั่นสุราเถื่อน ราษฎรที่ถูกจับต้องถูกขังอยู่ในคุกเป็นเวลานาน เพราะไม่ได้มีการพิจารณาคดีให้เสร็จสิ้น เป็นการเสียเวลาทำมาหากินของราษฎร

บางครั้งผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองก็หาผลประโยชน์ โดยเรียกทรัพย์สินเงินทองจากผู้ร้ายที่จับตัวได้แล้วก็ปล่อยไป ดังเช่น กรณีหลวงศรีมงคล หลวงสวัสดิ์รักษา และหลวงบรรหารอรรรถคดี กรมการเมืองอ่างทอง รับของกำนัลจากโจรแล้วปล่อยตัวไป^๕

ในเรื่องที่ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองทุจริตต่อหน้าที่ราชการ หาผล

^๕ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ข./25 สารตราเมืองลพบุรี

17 พฤศจิกายน ร.ศ. 108

^๕ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/14 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ตรวจราชการเมืองอ่างทอง พรหมบุรี สิงห์บุรี อินทบุรีและเมืองลพบุรี 27 สิงหาคม ร.ศ.115

ประโยชน์ให้แก่ตนเอง เช่นนี้ ก็เพราะเจ้าหน้าที่เหล่านี้ไม่มีเงินเดือนประจำ จึงต้องหาผลประโยชน์ไปในทางที่ไม่ชอบ อันเป็นผลเสียหายแก่ทางราชการ ทำให้ราษฎรมองภาพพจน์เจ้าหน้าที่ไปในทางที่ไม่ดี ซึ่งต่อมาเมื่อได้มีการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลแล้ว มีข้าหลวงมาดูแลควบคุมอย่างใกล้ชิด ทำให้ปัญหาในเรื่องนี้ทุเลาเบาบางลงไปได้

ส่วนในเรื่องคดีความที่ค้างคั่งอยู่มากมายนี้ เมื่อได้จัดการปรับปรุงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลแล้ว มณฑลอยุธยาเป็นมณฑลแรกที่ได้มีพระบรมราชโองการตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการเรื่องศาลหัวเมือง โดยมีพระราชบัญญัติลงวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2439 ตั้งข้าหลวงพิเศษ 3 นาย คือ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ขุนหลวงพระไกรสิทธิ์สุภากิติ และมีสเตอร์อาเยเกิดปาตริก ได้ช่วยกันชำระความสะสางคดีที่ค้างคั่งอยู่จนน้อยลงไปมาก⁷

3. ปัญหาโจรผู้ร้าย

หัวเมืองในเขตมณฑลกรุงเก่านั้นปรากฏว่ามีโจรผู้ร้ายทำการก่อความสงบสุขของราษฎรอยู่เสมอ ต้องผลัดเปลี่ยนตัวผู้ว่าราชการอยู่เสมอ และการเลือกสรรข้าราชการในกรุงเทพฯ ที่มีกำลังและความสามารถออกไปรับราชการเป็นอันมาก เหตุที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุมเนื่องมาจากสาเหตุดังนี้ คือ

3.1 หัวเมืองในมณฑลกรุงเก่าเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวางและมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี ซึ่งระหว่างเขตแดนติดต่อกันนี้เป็นป่าดง จึงเหมาะในการหลบซ่อนตัวของโจรผู้ร้าย จึงทำให้มีโจรผู้ร้ายชุกชุม และโดยมากผู้ร้ายจะชอบขโมยสัตว์พาหนะวัวควาย การที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุมเช่นนี้ ทำให้ราษฎรทิ้งนาไปเสียไม่เป็นอันทำมาหากิน

3.2 การตั้งร้านจำหน่ายสุรายาฝิ่น ซึ่งเดิมนายอากรพอใจจะตั้งขายที่

⁷ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 8/1 เรื่องประกาศตั้งกรมพิเศษชำระความหัวเมือง วันที่ 21 กันยายน ร.ศ. 115

ใดก็ได้ บางทีเข้าไปตั้งขายในวัดร้างและตำบลที่ไม่มีบ้านเรือนผู้คน อันเป็นช่องทางให้โจรผู้ร้ายเข้าประสมพักอาศัย เมื่อปล้นได้ของกลางก็เอามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน และนายอากรบางคนก็รับซื้อของโจร กรมการเมืองก็ไม่สามารถตรวจตราได้ถึง จึงทำให้เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม^๑

3.3 การที่มีโจรผู้ร้ายลักลอบปล้นตัวพาหนะและยานพาหนะมาก เพราะจะมีช่องตั้งกองรับซื้อของโจร และมีการตั้งโรงรับจำนำในตลาดหรือตามโรงบ่อน อันเป็นช่องทางทำให้เกิดโจรผู้ร้ายลักขโมยทรัพย์สินของราษฎรแล้วนำมาจำนำ ทำให้ท้องที่มีโรงจำนำมีคดีความเกิดขึ้นมากมาย

3.4 เนื่องจากเจ้าเมืองและกรมการเมืองในหัวเมืองแถบนี้ มักจะรู้เห็นเป็นใจกับโจรผู้ร้าย หรือเลี้ยงโจรผู้ร้ายไว้เพื่อผลประโยชน์ของตน และในบางครั้งถึงกับประพฤติดันเป็นโจรเสียเอง ดังกรณี หลวงบรรเทาทุกข์กับหลวงศรีมงคล กรมการเมืองอยุธยาและอ่างทอง^๒

จากสาเหตุต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ทำให้มณฑลกรุงเก่าก่อนที่จะจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลมีโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก และคดีความโจรผู้ร้ายในเขตมณฑลกรุงเก่าก็มีมากมายจนเกินความสามารถของผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองปราบปรามได้ จนกระทั่งเมื่อได้มีการปรับปรุงการปกครอง โดยจัดการปกครองหัวเมืองเป็นเทศาภิบาล มีข้าหลวงเทศาภิบาลดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ ทำให้สามารถดูแลการปกครองได้อย่างทั่วถึง ทำให้ราษฎรมีความเป็นอยู่อย่างสงบสุข

หัวเมืองต่าง ๆ ในแถบมณฑลกรุงเก่าเป็นหัวเมืองที่มีปัญหาหลายประการ ปัญหา

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/1 เรื่องราชการมณฑลกรุงเก่า วันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 114

^๒ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 กรมหมื่นมรพงษ์ศิริพัฒน์ รายงานการปกครองมณฑล วันที่ 5 มกราคม ร.ศ. 117 - วันที่ 7 เมษายน ร.ศ. 124

ที่เด่นชัดคือ ปัญหาเกี่ยวกับโจรสล่ายุคชุมชนราษฎรไม่เป็นอันทำมาหากิน ปัญหาเกี่ยวกับ คดีความที่ค้างศาลมากทำให้เสียเวลาทำมาหากินของราษฎร และปัญหาเกี่ยวกับเจ้าเมือง ทุจริตต่อหน้าที่ราชการ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ราษฎรและเพื่อให้การปกครองเป็น ระเบียบแบบแผนเดียวกัน รัฐบาลจึงได้รวมเขตเมืองจัดตั้งเป็นมณฑลกรุงเก่าขึ้นในปี.ศ. 2438 เนื่องจากมณฑลอยุธยาไม่มีปัญหาการรุกรานจากต่างชาติ อันเป็นปัญหาร้ายแรงที่เกิด ขึ้นกับมณฑลชายแดน ฉะนั้นมณฑลกรุงเก่าจึงได้รับเลือกเป็นแหล่งสำหรับทดลองโครงการ ใหม่ ๆ ที่ได้รับริเริ่มขึ้น¹⁰ สาเหตุในการจัดการปกครองจึงเป็นไปเพื่อความเป็นระเบียบ เรียบร้อยและมีแบบแผนอย่างเดียวกัน เพราะการปกครองของไทยที่เป็นมาแต่สมัยโบราณนั้น หัวเมืองต่าง ๆ ได้แยกขึ้นกับกระทรวงกลาโหม และกรมท่า (กระทรวงการต่างประเทศ) ทำให้การบริหารไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการปกครอง พระองค์จึง ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองต่าง ๆ มาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยทั้งหมด และจัดการ ปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล โดยรวมหัวเมืองที่มีอาณาเขตใกล้เคียงตั้งแต่ 2 เมืองขึ้นไป เข้าเป็นมณฑล

¹⁰ วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ่องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล วิเคราะห์เปรียบเทียบ

การปฏิรูปการปกครอง ต้านการปกครอง การศาล โยธา สังคมและวัฒนธรรม

จารีตประเพณีตลอดจนวัฒนธรรมของไทยที่มีลักษณะที่ละมุนละไม ประชาชนส่วนใหญ่ มีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่างยังขาดความเหมาะสม ล้าสมัย¹ ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักว่า สิทธิเสรีภาพของบุคคลเป็นความปรารถนาของมวลมนุษยชาติ เพื่อที่จะให้ราษฎรดำรงชีวิตด้วยความสุขและได้รับความเป็นธรรม จึงจำเป็นต้องลดจำนวนโจรผู้ร้ายให้มากที่สุด และให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ต้องคดีหรือผู้ถูกกล่าวหา พระองค์ทรงมีเจตนาอันแน่วแน่ ที่จะให้ประเทศไทยเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลาย โดยรวมไปถึง การเศรษฐกิจ และสังคมอีกด้วย

การปกครอง

การปรับปรุงระบบการปกครองนี้จัดว่าเป็นงานสำคัญ อันดับแรกที่จะต้องดำเนินงาน เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงการปกครองส่วนกลาง การปรับปรุงในด้านการปกครอง แบ่งได้เป็นสามลักษณะใหญ่ ๆ คือ การปรับปรุงแบบแผนการปกครองในมณฑล การสรรหาตัวบุคคลมารับราชการ และการป้องกันรักษาความสงบสุขของประชาชน ดังจะแยกกล่าวดังนี้²

1. การปรับปรุงแบบแผนการปกครอง ได้จัดรูปหน่วยการปกครองใหม่คือ

1.1 การจัดรูปการปกครองในมณฑล มณฑลเป็นหน่วยราชการใหญ่ที่สุดในภูมิภาค มีการจัดรูปการปกครอง ดังนี้

¹ บัญชา แก้วเกตุทอง, พต. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 55

² วุฒิชัย มุลศิลป์ และ สมโชติ อ่องสกุล. มณฑลเทศาภิบาล วิเคราะห์เปรียบเทียบ. หน้า 99

เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยรัฐบาลมีจุดประสงค์จะให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครอง รัฐบาลไม่ต้องจ่ายเงินเดือนให้ เพราะบุคคลเหล่านี้มีฐานะดีอยู่แล้ว กรมการเมืองนอกทำเนียบเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาหารือแก่ผู้ว่าราชการเมือง⁵

1.3 การจัดการปกครองแขวงหรืออำเภอ

หน่วยราชการในระดับถัดลงไปจากเมือง คือ แขวงหรืออำเภอในปี พ.ศ. 2440 ได้มีการปรับปรุงการจัดการปกครองอำเภอหรือแขวงใหม่ โดยกระทรวงมหาดไทยได้วางเขตอำเภอตามพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ฉะนั้นมณฑลอยุธยาจึงได้แบ่งเขตอำเภอใหม่ คือเมืองอยุธยา 11 อำเภอ เมืองลพบุรีมี 4 อำเภอ เมืองอ่างทองมี 4 อำเภอ เมืองสระบุรีมี 5 อำเภอ เมืองสิงห์บุรีมี 4 อำเภอ

ตำแหน่งข้าราชการในอำเภอ มีทั้งข้าราชการที่เป็นกรมการเมืองและข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมือง กรมการเมืองมีนายอำเภอ ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชีอำเภอ ข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมืองได้แก่ เสมียนพนักงานอีกจำนวนตามสมควรแก่ทางราชการ⁶

1.4 การจัดการปกครองตำบลและหมู่บ้าน

การจัดรูปแบบของหน่วยการปกครองตำบล มีตำแหน่งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน เป็นหัวหน้าหน่วยการปกครอง วิธีการจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ตั้งจากคนที่มีความซื่อสัตย์มีมั่นคงดี เป็นผู้ใหญ่น่าจะว่ากล่าวบังคับราษฎรได้ แต่ต่อมาไม่มีการเลือกผู้ใหญ่บ้าน คงมีแต่กำนันทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกำนันต้องบกพร่องไปด้วย เนื่องจากขาดผู้ช่วยคอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรในท้องที่ และเขตท้องที่ภายในตำบล ๆ หนึ่ง ก็กว้างขวางมากเกินไปถึงคนๆ เดียวที่จะปกครอง⁷

⁵ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ). การปกครองฝ่ายพลเรือน. หน้า 99-100

⁶ จักกฤษณ์ นรนิติผลตุงการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย. หน้า 204-207

⁷ ถวัลย์ วรเทพพิพัฒน์. การเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน. หน้า 15

ข้อบกพร่องเช่นนี้ได้รับการแก้ไขในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นควรที่จะเริ่มจัดการให้มีการทดลอง จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่ขึ้นเป็นตัวอย่าง โดยให้ประชาชนเป็นผู้เลือกกำนันผู้ใหญ่บ้านเอง

ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษารื้อกับหลวงเทศาภิบาล (เส็ง วิริยศิริ) เรื่องการจัดการปกครองท้องถิ่นตามหัวเมือง พระองค์ได้ทรงมอบหมายให้หลวงเทศาภิบาล ไปทดลองเลือกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่บ้านเกาะบางปะอิน เป็นการทดลองก่อน^๑ ซึ่งผลปรากฏว่า ส่วนใหญ่ได้รับความสำเร็จ จนถึงกับได้รับคำชมเชย จากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จากผลสำเร็จในการดำเนินการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านนี้เอง เป็นการเร่งเร้าพระราชประสงค์ที่จะต้องจัดให้มีการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วราชอาณาจักร ซึ่งเมื่อได้มีการปรับปรุงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลแล้ว มณฑลต่างๆ ก็ได้ดำเนินการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านตามแบบที่ได้ทดลองที่บางปะอินมาแล้ว^๒

ในขณะนั้นเอง ลพบุรีก็เป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ในความดูแลของมณฑลอยุธยา ดังนั้นจึงได้ดำเนินการตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ และเกิดผลการดำเนินงานดังกล่าวต่อไปนี้

การปกครองบ้านเมือง ของเมืองลพบุรี

เจ้าเมืองมีอำนาจมากกว่าเดิมนี้ แม้พวกขุนนางตุลาการยังต้องขึ้นกับเจ้าเมืองทั้งนั้น พวกข้าราชการไม่มีเงินเดือน คงกินแต่เบี้ยหวัดเงินปี ที่ทำงานของข้าราชการคือ จวนเจ้าเมืองซึ่งอยู่เหนือพระราชวังนารายณ์ฯ ขึ้นไปราว 2 กิโลเมตร ที่คุ้มขังนักโทษเรียกว่า ตะราง อยู่ในบริเวณจวนเจ้าเมืองเช่นกัน

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 "พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่น ร.ศ. 116"

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 พฤษภาคม ร.ศ. 116

^๒ พิศาลสงคราม "สำเนาตราพระราชสีห์น้อย เรื่องการปกครองท้องถิ่นของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงข้าหลวงเทศาภิบาล ลงวันที่ 21 กันยายน ร.ศ. 115" ตำราปกครอง เล่ม 1. หน้า 95-99

การชำระความมักจะเด็ดขาดอยู่ที่เจ้าเมืองทั้งนั้น นานๆ จึงมีอุทธรณ์ฎีกากันสักครั้ง ถ้าขุนศาลตุลาการแพ้อุทธรณ์จักถูกปรับหรือถูกถอดออกไปเลย หากผู้อุทธรณ์แพ้ต้องถูกปรับหรือถูกลงโทษอย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้เองจึงมีใครมีใครกล้าอุทธรณ์กัน สำหรับผู้ต้องหาว่าเป็นผู้ร้ายเมื่อถูกจับได้ จักโดนเขียนตีและทรมานด้วยวิธีต่างๆ ให้นำเป็นสังขะแทบทุกราย ส่วนผู้ที่ต้องหาคดีอาญา ถ้าจะประกันตัวออกมาสู่ความ ต้องเสียค่าเชิงประกันผู้ที่ถูกตัดสินจำคุกมักถูกเขียนหลังก่อน หากมีใครเสียเงินค่าปลายหวายจึงได้รับการผ่อนผัน

ในสมัยนั้นยังไม่มีนายอำเภอ คงมีแต่กำนันปกครองกันเป็นแขวงๆ ไป กำนันนี้มีอำนาจมากเหมือนกัน เช่นสามารถจับผู้ร้ายมาล่ามโซ่ จำตรวนและชำระความเล็กน้อยได้ ทำหนังสือกรมธรรม์ สัญญาต่างๆ ให้แก่ราษฎรในเขตของตนได้ด้วย ส่วนตำรวจนั้นหัวเมืองยังไม่มี เมื่อราษฎรมีเรื่องเดือดร้อนอะไรต้องไปร้องเรียนต่อกำนัน กำนันอาจช่วยชำระสะสางให้เลิกแล้วต่อกันได้ หากเป็นเรื่องใหญ่โตต้องส่งไปให้เจ้าเมืองชำระต่อไป อย่างไรก็ตามขณะที่ยังไม่มีตำรวจและนายอำเภอมักไม่มีใครเป็นถ้อยร้อยความกัน ด้วยเหตุว่าผู้ที่มีเงินทองแลบ่าวไพร่มาก ก็มีอำนาจมาก หากใครมาทำเกะกะ เขาจะให้บ่าวจับข้อมเสี้ยอานไป ผู้ที่ถูกข้อมคงไม่กล้าไปฟ้องร้อง เพราะทราบดีว่าแม้จะฟ้องร้องก็ไม่มีทางชนะคดีได้ด้วยกำลังเงินสู้กันไม่ได้ ^{๑๐}

การเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านนี้ นับว่าเป็นความก้าวหน้าในการปกครองท้องถิ่นอย่างยิ่ง เฉพาะราษฎรมีโอกาสที่จะพิจารณาเลือกคนที่ตนเห็นว่าเหมาะสม และอาจนำความสุขความเจริญมาสู่ตนได้ และมีสิทธิที่จะไม่เลือกผู้ที่ประพฤติเป็นพาลเกเรได้ ทำให้คนดีมีความสามารถในหมู่บ้านมีโอกาสเข้ามาปกครอง สร้างความสุขความเจริญให้แก่ตำบลและหมู่บ้าน นอกจากนี้การจัดตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ยังมีประโยชน์ต่อทางราชการมากคือ

(1) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นผู้ดูแลทุกข์สุขและควบคุมความประพฤติของลูกบ้านให้ประพฤติตัวดี ชยันทำมาหากิน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน

^{๑๐} เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2. วันที่ 2-4 กุมภาพันธ์ 2528. หน้า 12-13

431053

29 SEP 2006

0372

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิและสังคมศาสตร์

(2) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะช่วยผู้ว่าราชการในการสืบจับโจรผู้ร้าย ซึ่งเห็นได้ชัดเจน ในเขตลพบุรีแต่เดิมมีโจรผู้ร้ายชุกชุม มักจะปล้นฝูงวัวควายไปรายละ มากๆ แต่เมื่อได้จัดกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นแล้ว กำนันและผู้ใหญ่บ้านคอยตรวจตรา ทำให้โจรผู้ ร้ายไม่กล้าจับปล้น จะมีบางราย ๆ ละไม่กี่ตัว เมื่อเกิดมีโจรผู้ร้ายปล้นที่ใดแล้ว กำนันผู้ปล้น บ้านมักจะติดตามได้ตัวผู้ร้ายและของกลางคืนมาแทบทุกราย

(3) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นปากเสียงแทนราษฎร โดยเป็นผู้ รายงานความทุกข์ร้อนของราษฎรให้นายอำเภอและผู้ว่าราชการทราบ และคอยป้องกัน ความเดือดร้อนของราษฎรจากการที่เคยถูกเจ้าภาษีนายอากรฉ้อโกง เรียกเก็บเงินภาษี พักัดอัตรา¹¹

2. การสรรหาตัวบุคคลมารับราชการ

เมื่อได้มีการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาค และมีการเปลี่ยนแปลงสถานะของข้าราชการ ปกครองทั้งหมดในประเทศให้เป็น "ข้าราชการพลเรือน" ซึ่งเข้ารับราชการ ตามความรู้ความสามารถในการปกครอง โดยขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย จึงเกิดปัญหาเรื่อง การขาดแคลนข้าราชการที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เพื่อให้ไปปฏิบัติราชการในเขตลพบุรี ซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นใหม่

การขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มารับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ในเขตลพบุรี เป็นปัญหาที่หนักมาก แม้การปกครองท้องที่เพียงชั้นอำเภอ ก็ยังขาดคนมาเป็นกรม การอำเภอที่ติดต่อแก่ตำแหน่งหน้าที่มิได้ เพราะเป็นงานใหม่ในสมัยที่ยังไม่มีสถาบันการศึกษา ดังนั้นกระทรวงมหาดไทยจึงคิดตั้งโรงเรียนฝึกหัดกรมการอำเภอ สอนวิชาการกรมการอำเภอขึ้น ที่มณฑลลพบุรี ในปี พ.ศ. 2443¹²

¹¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 40/2. มณฑลกรุงเก่า ร.ศ. 117

¹² วุฒิชัย มุลศิลป์ และ สมโชติ อ่องสกุล. มณฑลเทศาภิบาลวิเคราะหฺเปรียบเทียบ.

3. การป้องกันรักษาความสงบสุขของประชาชน

ในท้องที่มณฑลอยุธยามีคนตีความโจรผู้ร้ายมาก ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนเสมอ นับเป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่ง ดังนั้นทางเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา จึงได้ลงมือแก้ไขปัญหานี้อย่างจริงจัง ได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

ก. ป้องกันโจรผู้ร้าย ได้ดำเนินการดังต่อไปนี้¹³

(1) การจัดรูปแบบการปกครองตำบลและหมู่บ้าน โดยมีการเลือกตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วทุกเขต และในการปราบปรามโจรผู้ร้าย ถือเป็นหน้าที่รับผิดชอบของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ปรากฏว่าทำให้โจรลดน้อยลง

(2) การยกเลิกโรงรับจำนำ เนื่องจากโรงรับจำนำนั้นเป็นช่องทางทำให้เกิดโจรผู้ร้ายลักขโมยทรัพย์สินต่างๆ ของราษฎรได้

(3) ทำตัวรูปพรรณสัตรีพหุหนะ อาชีพโดยทั่วไปแถบมณฑลอยุธยา ส่วนมากทำนา เพื่อป้องกันการขโมย กระทรวงมหาดไทยจึงได้ตราพระราชบัญญัติสัตรีพหุหนะ โดยกำหนดว่าเจ้าของสัตรีพหุหนะนำสัตรีของตนไปทำตัวพิมพ์รูปพรรณ และในการซื้อขายสัตรีเหล่านี้ จะต้องมิตัวพิมพ์รูปพรรณสำหรับสัตรี ไปแสดงต่อเจ้าหน้าที่ของทางราชการ โดยกำหนดขึ้นในปี พ.ศ. 2438

(4) การสำรวจบัญชีสำมะโนครัว ในปี พ.ศ. 2438 ได้เริ่มจัดการสำรวจสำมะโนครัวราษฎร จำนวนสัตรีพหุหนะ ยานพาหนะปืนและที่ดินไร่นาสวน แต่ไม่เรียบร้อย ต่อมาในปี พ.ศ. 2440 ได้เก็บบัญชีรายการต่างๆ ให้รัฐบาลสามารถคุ้มครองความปลอดภัยของประชาชนดีขึ้น

ข. การปราบปรามโจรผู้ร้าย เพื่อความสงบสุขของราษฎรดังนี้

(1) การปรับปรุงพลตระเวนในมณฑลอยุธยาในระยะแรกนั้น มีจำนวน

¹³ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 40/2. กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ารายงานราชการหัวเมือง มีนาคม ร.ศ. 116

ประมาณเมืองละ 12 คน ซึ่งเป็นจำนวนน้อยเกินไปที่จะป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้ายให้มีประสิทธิภาพได้ ต่อมากองพลตระเวนได้มีการปรับปรุงจำนวนเพิ่มขึ้น กำหนดอำนาจหน้าที่เป็นระเบียบแบบแผนอันเดียวกัน จนกลายเป็นหน่วยงานตำรวจในปัจจุบันนี้

(2) กองตำรวจราชการ ตำแหน่งผู้ตรวจการ อันเป็นหน้าที่ต้องตรวจตามท้องที่ต่างๆ และทำรายงานเสนอข้าหลวงเทศาภิบาล ทำให้สามารถเข้าใจปัญหาและความเดือดร้อนของราษฎรในเรื่องโจรผู้ร้าย¹⁴

การปรับปรุงมณฑลอยุธยา มีผลทำให้การป้องกันและการปราบปรามโจรผู้ร้ายประสบผลสำเร็จ จนทำให้มณฑลอยุธยาเป็นมณฑลที่มีความสงบสุข ซึ่งเนื่องมาจาก ได้มีการจัดรูปการปกครองในมณฑล เมือง อำเภอ และตำบล เป็นระเบียบ และมีแบบแผนดีนั่นเอง

การปรับปรุงการศาล

เนื่องจากมณฑลอยุธยา มีคดีความคั่งค้างอยู่ตามโรงศาลมากมาย ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกองข้าหลวงพิเศษออกไปชำระความที่มณฑลอยุธยาเป็นแห่งแรก โดยโปรดเกล้าฯ ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ขุนหลวงพระไกรสีและมิสเตอร์เก็ก ปาตริก เป็นข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการศาลยุติธรรม ในมณฑลอยุธยา¹⁵

วิธีการชำระความของกองข้าหลวงพิเศษได้ทำดังนี้ คือ เมื่อได้ส่วนได้ความจำเลย ผู้ต้องหาทำผิดกฎหมายจริง สอบถามแล้วจำเลยยอมรับสารภาพ ข้าหลวงพิเศษอ่านคำฟ้องและคำตัดสินให้จำเลยฟัง แล้วพิจารณาว่าจำเลยคนใดที่ถูกจำขังมานานแล้วพอแก่โทษ ก็ตัดสินให้

¹⁴ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2. ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า รายงานราชการในหัวเมืองในมณฑล ร.ศ. 117

¹⁵ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8/5. รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ. 114 - 17 มกราคม ร.ศ. 117

ยกเลิกความเรื่องนั้น สิ่งปล่อยจำเลย คนใดถูกขังไม่นานพอควรแก้โทษก็ให้จำขังต่อไป ข้าหลวงพิเศษคนหนึ่งคอยจับตาดูการพิจารณาแล้วก็ตัดสินใจทันที นอกจากนี้ ยังได้ทำรายงานวิธีการชำระสะสางคดีความยื่นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือว่าเป็นตัวอย่างอันดี สมควรที่มณฑลอื่นจะได้เอาเป็นตัวอย่าง ในการจัดศาลยุติธรรมในหัวเมืองต่อไป ¹⁶

กองข้าหลวงพิเศษ ได้จัดการศาลในมณฑลอยุธยา โดยยึดหลักพระราชบัญญัติศาลหัวเมือง ร.ศ. 114 ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. การจัดตั้งศาล ศาลที่ตั้งขึ้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

- (1) ศาลแขวง มีหน้าที่บังคับคดีในท้องที่ซึ่งผู้บัญชาการเมืองจะกำหนดแขวงให้ว่ากล่าวคดี มีผู้พิพากษาศาลละ 1 นาย
- (2) ศาลเมือง มีหน้าที่บังคับคดีตามอำนาจศาลในเขตเมืองที่ตั้งศาล
- (3) ศาลมณฑล มีหน้าที่บังคับคดีได้ตลอดเขตมณฑลอยุธยา

2. การแต่งตั้งผู้พิพากษา ผู้พิพากษาที่ได้รับการแต่งตั้งประจำศาล แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ผู้พิพากษาชั้น 1 ผู้พิพากษาชั้น 2 และผู้พิพากษาชั้น 3 การพิพากษาคดีในศาล ผู้พิพากษาชั้น 2 และผู้พิพากษาชั้น 3 การพิพากษาคดีในศาล ผู้พิพากษาทั้ง 3 ประเภทถูกจำกัดอำนาจมาก มีอำนาจเพียงการพิจารณาคดีความที่มีโทษเบา ที่เป็นเช่นนี้เพราะการจัดการศาลหัวเมืองนั้น เป็นวิธีการใหม่ซึ่งมีระเบียบแบบแผนในการพิจารณาคดีผิดจากเดิมมาก ซึ่งต้องใช้บุคคลที่มีความสามารถมีประสบการณ์มาก แต่ขณะนั้นรัฐบาลยังขาดบุคคลเหล่านี้ จึงต้องกำหนดให้ผู้พิพากษาแต่ละประเภท มีอำนาจแต่น้อย

3. การเปรียบเทียบความ ในคดีบางคดีซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อย คู่ความอาจไม่ต้องไปฟ้องร้องต่อศาลได้ โดยอาจจะให้เจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นเช่นกำนัน หรือ นายอำเภอ เป็นผู้ตัดสินให้ วิธีการนี้เรียกว่า "การเปรียบเทียบ" ¹⁷

¹⁶ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 8/5. รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ. 114 - 17 มกราคม ร.ศ. 117

¹⁷ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2. 11/2. การประชุมเทศาภิบาลครั้งที่ 6 26 กันยายน ร.ศ. 117

การปรับปรุงการศาลในมณฑลอยุธยา กล่าวได้ว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะมณฑลอยุธยาได้มีกองข้าหลวงพิเศษช่วยชำระคดีความต่างๆ ซึ่งเดิมมณฑลอยุธยามีคดีความคั่งค้างมากมาย เมื่อมีกองข้าหลวงพิเศษมาช่วยทำให้คดีความต่างๆ ได้รับการชำระลุล่วงไปด้วยดี จนได้รับคำชมเชย สมควรที่มณฑลอื่นจะนำไปเป็นตัวอย่างในการจัดการศาล

การโยธา

การโยธาในมณฑลอยุธยาแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. การโยธาที่เป็นการสร้าง ได้แก่การปลูกสร้างอาคารสถานที่ต่างๆ และการสร้างถนน มณฑลอยุธยาได้จัดการโยธาหลายประเภทขึ้นดังนี้ คือ

- ก. การปรับปรุงไปรษณีย์โทรเลข^{๑๐}
- ข. การสร้างทางรถไฟ
- ค. การสร้างถนน
- ง. การสร้างสถานที่ราชการและตึกแถวตลาด

2. การโยธาที่เป็นการซ่อมแซมปรับปรุง

การส่งเสริมการโยธาทั้ง 2 ประเภท ในมณฑลอยุธยาเป็นผลทำให้มณฑลอยุธยาได้จัดการก่อสร้างสถานที่ อาคารต่าง ๆ มีการสื่อสารคมนาคมที่สะดวก เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน ลพบุรีเอง ก็เป็นเมืองหนึ่งที่ได้รับความสำเร็จทางด้านโยธา ซึ่งจะกล่าวดังต่อไปนี้

การปรับปรุงด้านการโยธา ในเมืองลพบุรี

ในสมัยได้มีการสร้างสถานีรถไฟขึ้นเพื่อความสะดวกในการคมนาคมต่อมาได้ทำถนนริมน้ำกำแพงพระราชวังนารายณ์ราชินีเวศน์ นอกจากนี้ได้ทำถนนจากตัวเมือง

^{๑๐} ก.จ.ช.เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/2.การประชุมเทศบาลนครครั้งที่ 6

ไปยังสถานีรถไฟอีกด้วย¹⁹ สร้างโรงสุราเพื่อเก็บค่าเช่าจากนายอากรสุรา ประการสำคัญเลยก็คือ ที่เมืองลพบุรี ศาลาว่าการทรุดโทรม กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์จึงให้ใช้พระนารายณ์ราชนิเวศน์ ซึ่งปรักหักพังรกร้างว่างเปล่า ให้ซ่อมแซมให้ดีแล้วแบ่งพระราชวังเป็นศาลาว่าการของผู้ว่าราชการการหลังหนึ่ง เป็นที่ทำงานของเจ้าพนักงานการคลังและเจ้าพนักงานเก็บผลประโยชน์หลังหนึ่ง เป็นศาลแห่งหลังหนึ่ง ส่วนพระที่นั่งหลังใหญ่จัดให้เป็นที่พักประชุมข้าหลวงและผู้ว่าราชการการพิจาราราชการ

ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่า การโยธาได้ก่อประโยชน์หลายต่อหลายอย่างให้กับบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองเจริญทัดเทียมกับบ้านเมืองอื่น ๆ อีกด้วย

สังคมและวัฒนธรรม

การปฏิรูปในช่วงนี้ เรียกว่าเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงสถาบันหลัก อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ที่เข้ามาสู่ประเทศไทยในช่วงนี้เป็นไปอย่างรุนแรงมากขึ้น ผู้นำไทยต้องลงมือปฏิรูปสถาบันต่างๆ อย่างรวดเร็ว เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับประเทศในอันที่จะรักษาเอกราชเอาไว้ต่อไป การปฏิรูปนี้ต้องใช้วิชาการและเทคโนโลยีตะวันตกอย่างกว้างขวาง และมีขอบข่ายกินลึกเข้าไปในเนื้อหาของสถาบันหลักของไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน ลักษณะการปฏิรูปจึงเหมือนไฟลุไฟคือ ใช้เทคโนโลยีตะวันตกต่อสู้กับอำนาจตะวันตก การปฏิรูปนี้ทำให้วัฒนธรรมไทยดั้งเดิมบางอย่างถูกทำลายไป ผู้นำไทยเกิดปัญหาตึงเครียด ซึ่งเกิดจากการตระหนักในความจำเป็น และความเร่งด่วนในการปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตก และในขณะเดียวกันก็มีความสำคัญที่ต้องการจะรักษาความเป็นไทยไว้²⁰

¹⁹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยช. 5.1/26. เรื่องกรมรถไฟขอให้สร้างถนนหนทางให้ถึงสถานีรถไฟตามหัวเมืองต่าง ๆ

²⁰ จรรยา เข็ดพุทท. รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ. หน้า 7

ซึ่งในขณะนั้นเองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับแนวพระราชดำริจากพระราชบิดา คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาปฏิบัติอย่างแท้จริง พระองค์ได้รับการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ ขณะเดียวกันได้เสด็จประพาสทั้งต่างประเทศและในประเทศเป็นการส่วนพระองค์ ที่เรียกว่า "เสด็จประพาสต้น" อันมีผลต่อพระราชกรณียกิจของพระองค์ในการที่จะพัฒนาประเทศ

การเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งชาว อินเดีย ยุโรปของพระองค์ ตลอดจนข้าราชการบริพาร เพื่อทอดพระเนตรและนำสู่การปรับปรุงประเทศได้ พิจารณาจาก ^๒

1. พระองค์ทรงพบเห็นถึงความเจริญของบ้านเมือง และความมีระเบียบของประชาชนชาวต่างประเทศที่มีมากกว่าประเทศไทย เพื่อจะได้เป็นแนวทางพระราชดำริให้ทรงดำเนินการให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศ
2. ทรงพบเห็นถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งดีและไม่ดีของประเทศต่างๆ มาเปรียบเทียบกับประเทศไทย
3. ทรงพบเห็นระบบข้าราชการของประเทศที่เป็นแบบแผน ซึ่งทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เพื่อเลือกสรรแบบแผนการปกครองที่ดี มาจัดให้มีขึ้นประเทศ
4. จะทำให้ทรงทราบและตั้งข้อสังเกตได้ว่า เพราะเหตุใดประเทศมหาอำนาจจึงได้มีความคิดที่ถูกต้องกว่าประเทศที่มีความเจริญน้อยกว่า

นอกจากนี้การเสด็จประพาสต่างประเทศมีจุดมุ่งหมายเพื่อกระชับความสัมพันธ์กับนานาประเทศ อันเป็นการเผยแพร่ความเป็นเอกราชของประเทศอีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนการเสด็จประพาสต้นหรือการเสด็จประพาสภายในประเทศทั้งหัวเมืองเหนือใต้ อีสาน และภาคกลาง เป็นผลทำให้พระองค์พบสภาพต่างๆ ไปของประชาชน ซึ่งยากจนและลำบาก โดยไม่มีการปิดบัง ทรงรู้จักประชาชนมากยิ่งขึ้นว่า พวกเขา มีความคิดอย่างไร และความใกล้ชิดกับบรรดาชาวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง จากที่เสด็จประพาสต้น

^๒ จรรยา เชิดพุทธ. ลต. หน้า 28

เป็นการเสด็จส่วนพระองค์ เป็นผลทำให้พระองค์เข้าใจถึงความล้าหลังของประชาชนและประเทศ ซึ่งนำไปสู่แนวพระราชดำริในการปรับปรุงประเทศ ²²

มณฑลกรุงเก่าเองก็ได้ปฏิบัติตาม แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงตรัสไว้ คือ มีการเลิกทาส เลิกระบบไพร่ และ พื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างอีกด้วย กระแสพระดำริมีไปทั่วของประเทศไทย ลพบุรีเป็นเมืองหนึ่ง ที่ได้จัดการปฏิรูปการปกครองตามแบบอย่างของมณฑลกรุงเก่า มีลักษณะดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

วัฒนธรรมการแต่งกายของชาวลพบุรี

การแต่งกายของคนสมัยนั้น สำหรับผู้หญิงนุ่งผ้าโจงกระเบน ตัดผมไว้จอนหู สำหรับห้อยดอกไม้เรียกว่าผมทัด แต่คนที่เป็นผู้ใหญ่หน่อก้อยก็ตัดผมดอกกระตุ่มและไรจุกคือไว้ผมยาวตรงกลางศรีษะ และถอนให้มีรอยเป็นเส้นวงโดยรอบก็มี ส่วนผู้ชายไว้ผมทรงหลักแจว (มหาดไทย) คือโกนผมรอบศรีษะ ไว้ผมแต่กลางศรีษะยาวราว 4 ซม. แล้วหวีแต่งเรือผม ส่วนเด็กๆ ทั้งหญิงและชายนิยมไว้จุกกันแทบทุกคนจนมีอายุถึง 9-11 ขวบ จึงจะจัดแจงโกนจุกกัน การโกนจุก หากคนมีเงินก็ทำพิธีกันใหญ่โต ส่วนคนจนมักจะนำไปให้พระท่านโกนให้ที่พระพุทธรูปที่ เมืองสระบุรีบ้าง ให้พระอุรังค์โกนให้บ้าง

การแต่งกายของผู้หญิง ก่อนเบนไม่นิยมสวมเสื้อโดยมากใช้ผ้าแถบคาดอก ถ้าสาวรุ่นก็คล้องคอห้อยลงมาตอนหน้าแผ่ออกเป็นปีกหน้าอก แล้วเหน็บชายทั้งสองข้างไว้กับผ้าถุงที่ตรงพุง ส่วนด้านหน้าปล่อยไว้ว่างเปล่า เวลาทำงานหนัก เช่น ตำข้าว ผ่าฝืนไม้ใช้ตะเบงมาน ผ้าแถบที่กล่าวนี้เย็บเป็นสีต่างๆ แล้วแต่ใจชอบ เวลาไปทำบุญที่วัดก็ใช้ผ้าแถบสพายเฉียงอีกทีหนึ่ง ส่วนเครื่องประดับโดยมากมักใช้ตุ้มหูระย้าและพวงเต่าร้าง และสวมแหวนนิ้วมือข้างซ้าย ซึ่งมักสวมกัน 2 นิ้ว คือนิ้วก้อยกับนิ้วนาง ชนิดของแหวนก็มีต่างกันตามฐานะ ผู้ที่มั่งมีก็สวมสร้อยทองคำที่ข้อมือข้างซ้ายด้วย ถ้ายิ่งเด็กหน่อก้อยก็สวมประหล่ำ ซึ่งเป็นเครื่องประดับที่ข้อมือทั้งสองข้าง ที่คอห้อยจี้และเสมากับมีสร้อยยาวทำเป็นสร้อยเกลียว

²² จรรยา เข็ดพุกธ. ด.

และสร้อยตะขาบเส้นใหญ่ สวมสะพายแล่งตั้งแต่บ่าถึงบั้นเอว ผู้ที่สวมสร้อยคอรวย ๆ นี้ ต้องเป็นสาวแล้วจึงสวมกันและมีตะกรุดทอง นาก เงิน ดอกใหญ่ ๆ ร้อยเชือกสวมสะพายแล่งตั้งแต่วัยเด็กจนเป็นสาวก็นิยมสวมกำไลข้อเท้ากันเป็นส่วนใหญ่ กำไลนั้นโดยมากทำด้วยเงินและสวมทั้งสองข้าง ต่อเมื่อแต่งงานแล้วจึงถอดออก

การแต่งตัวของผู้ชายสมัยนั้น ใช้นุ่งใช้ผ้าพื้นและผ้าม่วง มักนุ่งลอยชายปล่อยชายผ้านุ่งมีกางเกงสับเพลลา(กางเกงใน) เวลาไปวัดหรือเข้าหาเจ้านาย จึงจะโจงกระเบน บางคนชอบนุ่งโสร่งหรือกางเกงก็มี ส่วนท่อนบนใช้ผ้าขาวม้าพาดไหล่ข้างเดียวบางบ้างไม่มีใครชอบสวมเสื้อกัน เครื่องประดับอย่างอื่น มีแหวนสวมบ้าง บางคนก็เคียนเข็มขัดเงินบ้าง^{๒๑}

ทาสและการเลิกทาสที่เมืองลพบุรี

สมัยนั้นยังคงมีทาสใช้สอยกัน ผู้ที่มั่งมีมากก็มีทาสมาก ผู้ที่มั่งมีน้อยก็มีทาสน้อย ค่าตัวของทาสเพียงคนละ 5-6 ตำลึงก็มี คนที่มีค่าตัวถึง 5 ชั่งก็มี เขาเรียกว่า "ค่าตัวข้าง" คนที่ตกเป็นทาสนั้นมีทั้งหญิงและชาย บางก็เป็นทั้งเข่าทั้งครอบครัว หากมีลูกเกิดเมื่อพ่อแม่เป็นทาสอยู่ ลูกต้องเป็นทาสไปด้วย ผู้ใดได้ตกเป็นทาสแล้วก็ไม่ใคร่จะมีวันหลุดพ้นไปได้ แต่อาจจะย้าย "เจ้าเงิน" ใหม่ได้ โดยต้องไปหานายเงินใหม่ค่าตัวก็ต้องขึ้นไปด้วยทุกครั้ง เพราะนายเงินเก่าจะต้องคิดเอาค่าที่ทำของเขาเสียหายอย่างถ้วนถี่ และหากทาสที่เป็นหญิงไปคลอดลูกในบ้านนายเงิน เขาต้องเรียกเอา "ค่าหัวเตาไฟ" อีก การขายตัวเป็นทาสนั้น สามีและภรรยาหรือบุตรที่มีอายุสมควรก็ไปขายได้หรือจะขายตัวเองก็ได้ ถ้าขายเพียงบุตรและภรรยา ต่อไปถ้าสามีหาเงินได้อาจมาไถ่ตัวคืนได้ บุคคลที่ตกเป็นทาสนั้น ผู้ชายเรียก "อ้าย" ผู้หญิงเรียก "อี" ซึ่งเป็นการเหยียดว่าเป็นคนชั้นต่ำมาก กับยังมีคนอีกจำพวกหนึ่ง ในหนังสือราชการเรียก "อ้าย" และ "อี" เหมือนกัน คือ นักโทษที่ศาลตัดสินจำคุก ส่วนบุคคลธรรมดาจะเป็นคนจนหรือมั่งมี ถ้าเป็นชายเรียกค่านำหน้าชื่อว่า

^{๒๑} เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2. วันที่ 2-4 กุมภาพันธ์

"นาย" เหมือนเดี๋ยวนี้นี้ แต่ผู้หญิงเรียกค่านำหน้าชื่อว่า "อ้าแดง" ไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ใช้เหมือนกัน

ต่อมาได้ประกาศในรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับเกษียณอายุลูกทาส โดยลูกทาสที่เกิดในปีที่พระองค์เสวยราชย์ ให้ถือว่าค่าตัวเต็มค่าเมื่ออายุ 8 ปี แล้วลดเกษียณอายุลงไปทุกปี พออายุ 21 ปี ก็เป็นไทแก่ตัวและจะกลับมาขายตัวเป็นทาสอีกไม่ได้แล้ว²⁴

ประเพณีและเทศกาลต่างๆ ที่เมืองลพบุรี

เมื่อถึงเทศกาลตรุษสงกรานต์จะสนุกสนานมาก พอเวลาเช้าก็จัดของไปทำบุญที่วัดพร้อมเพรียงกันทุกบ้าน และแต่งตัวสวยงามทุกคน ตกเวลาบ่ายพวกหนุ่มๆ สาวๆ รวมเล่นกันตามบ้านและตามวัด เช่น เล่นสละบ้า ช่วงรำ มอญช้อนผ้า กันเป็นหมู่ๆ บางวัดก็มีการก่อพระทรายและสร้างน้ำพระเป็นการสนุกสนานยิ่งนัก ตกเวลาค่ำก็เล่นเข้าแม่ศรีเสียงร้องรำทำเพลงกันตามหมู่บ้านต่างๆ ไป เป็นที่ชื่นบาน

ส่วนสารทกลางปีเป็นฤดูน้ำเต็มฝั่ง เมื่อทำบุญกันแล้วก็มีการแข่งเรือกัน คือต่างหาพรรคพวกลงเรือยาวบ้าง หรือลำปั่นแพริ้วๆบ้าง แล้วแข่งกันเป็นการสนุก ครั้นฤดูออกพรรษาก็มีการแห่กฐิน ผ้าป่าตามลำแม่น้ำ พวกหนุ่มสาวต่างชักชวนกันไปจนถึงต้น เวลาแห่กฐิน ผ้าป่า พวกผู้หญิงสาวมักจะสวมเสื้อและงอบกันมาก ส่วนผู้ชายก็สวมหมวกและสวมเสื้อกันบ้าง งอบที่ผู้หญิงสวมกันนั้น เขามักจะประดิษฐ์กันสวยงามเป็นพิเศษ แม้พายุที่ผู้หญิงใช้พายเรือเขาก็ทำสวยงามมาก งานแห่กฐินและผ้าป่าได้มีกันเรื่อย ๆ จนตลอดฤดูน้ำ²⁵

การมหรสพ ที่เมืองลพบุรี

ในจังหวัดนี้ มีการมหรสพที่เล่นประจำเมืองอยู่ 2-3 อย่าง คือละครรำ เพลงฉ่อยและหนังใหญ่ มีงิ้วของจีนมาแสดงเป็นครั้งคราว ส่วนโขนไม่มีใครกล้าเข้ามาหาเล่นเพราะถือกันว่า เมืองนี้เป็นเมืองหนาม หากใครนำโขนมาเล่นจะเป็นอันตราย เครื่องดนตรีมีเครื่องเป่าพาทย์เป็นพื้น เครื่องสายก็มีบ้าง งานที่สนุกสนานเห็นจะได้แก่งานปลงศพ ถ้า

²⁴ ลต. หน้า 15-16

²⁵ ลต. หน้า 17

คนตายมีฐานะดี เขาจะจัดงานกันใหญ่โต ทำกันถึง 7 วัน 7 คืน อย่างน้อยก็ 3 วัน 3 คืน งานทุกอย่างมีหนังใหญ่เป็นประจำ และมีการจุดดอกไม้เพลิงเป็นการใหญ่ ดอกไม้เพลิงที่จุดนั้นมีมากมายหลายชนิด เจ้าของงานได้มอบภาระให้พระตามวัดต่างๆ ทำ ซึ่งจะทำประกวดประชันกันด้วย เช่น พลุก็ทำให้เสียงดังและโดังมาก ตะไลก็ทำให้ขึ้นสูงจนสุดสายตาก็ยังทำให้ร่อนกับรังได้ ก็ยังมีชนิดอื่นอีก คือ ไฟพะเนียง เมื่อจุดขึ้นมามีประกายไฟพุ่งออกจากปากกระบอก เป็นพุ่มสูงหลายวาตุงดงามมาก ส่วนดอกไม้พุ่มนั้น มีเสาซึ่งทำไว้สำเร็จรูป ใช้ดอกไม้เทียนเสียบที่ปลายไม้รอบเสาเป็นชั้น ๆ ถึง 3 หรือ 5 ชั้น มีชนวนล้อมตลอดทุกวัน เมื่อจุดชนวนเข้าจะลุกติดตลอดทุกชั้น ซึ่งไม้จะแผ่ออกทุกชน ดอกไม้เทียนก็ติดทั่วทุกดอกมีสีต่างๆ แลดูงามยิ่งนัก ดอกไม้ชื่อ "ข้างร้อง" เขาใช้ดินปืนประจุในกระบอกไม้ไผ่ เมื่อจุดเข้าจะมีประกายไฟพุ่งออกเสียงดังครวญครางคล้ายข้างร้อง ยังมีดอกไม้ไฟอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "ลูกหนู" ใช้กระบอกไม้ไผ่ประจุดินปืนยาวตั้งแต่ 3 คืบ ถึง 1 ศอก ใช้สายลวดขึงยาวตั้งหลายเส้นเอาตัวลูกหนูร้อยที่เส้นลวด เมื่อจุดเข้าก็วิ่งไปตามสายจนสุดปลาย ลูกหนูนี้พวกมอญชอบเล่นกันมาก มีแข่งขันกันครั้งละหลายๆ สาย ส่วนเวลาจุดนั้นมักจุดเวลาบ่าย ^{๒๕}

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขจารีตประเพณีที่ล้าสมัย ยกเลิกการคลานเข้าเฝ้า การแก้ไขทรงผม การแต่งกาย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ล้าสมัย อีกทั้งยังส่งเสริมวางรากฐานการศึกษา การสาธารณสุข ที่จะได้กล่าวต่อไป ซึ่งโครงสร้างที่พระองค์ทรงกำหนดไว้ยังเป็นหลักปฏิบัติจนทุกวันนี้

^{๒๕} ลต. หน้า 17-18

บทที่ 4

การปฏิรูปด้านการศึกษา สาธารณสุข เศรษฐกิจและการคลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูปบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการปกครอง การศาล โยธา หรือสังคมแล้วก็ตาม พระองค์ทรงตระหนัก อยู่ตลอดเวลาว่า ประเทศไทยควรที่จะต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้านอีกด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับประชากรที่มี คุณภาพของประเทศ และการศึกษานี้เองจะเป็นผลทำให้ประชาชนเข้าใจถึงระเบียบวิธีการ ปกครองบ้านเมืองได้ดียิ่งขึ้นในระยะยาว การปรับปรุงทางด้านอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน นับว่า เป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของประชากรในประเทศ ไม่ว่าจะเป็นทางด้าน เศรษฐกิจ สาธารณสุข ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้ประเทศไทยเจริญทัดเทียมกับต่าง ประเทศในขณะนั้นด้วย

การศึกษา

การศึกษาตามแบบเดิมนั้นใช้วัดเป็นสถานศึกษา มีพระเป็นครูสอน เมื่อบิดาต้องการ ให้บุตรได้รับการศึกษาก็นำไปฝากพระ เมื่อมีเวลาว่างพระก็จะสอนหนังสือให้ วิชาที่เรียนมี การอ่าน เขียนภาษาไทย การคิดเลขพอสมควร ต่างคนต่างสอน ทำให้นักเรียนได้รับความรู้ แตกต่างกันไป ซึ่งถ้าปล่อยไปเช่นนี้การศึกษาของชาติย่อมไม่ก้าวหน้า ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงการศึกษา¹ รัชกาลที่ 5 เข้ามา มี บทบาทในการศึกษาโดยตรง พระองค์จึงได้ทรงมอบให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จัดการศึกษา ในหัวเมืองด้วยความสนับสนุนของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และให้ข้าหลวงเทศา-

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ๋องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล วิเคราะห์เปรียบเทียบ หน้า 111

วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นผู้เบิกจ่ายตำราเรียนจากกระทรวงมหาดไทย

วิธีจัดการนั้น ได้ดำเนินการดังนี้คือ

1. การจัดตั้งพระสงฆ์ ผู้อำนวยการศึกษา
2. สถานศึกษา วัดจัดเป็นสถานศึกษา การจัดการโรงเรียนระยะแรก แบ่งเป็น

2 ประเภท คือ

ก. โรงเรียนหลวง จัดในวัดทุกวัดอย่างน้อยเมืองละโรง

ข. โรงเรียนราษฎร์ เอกชนเป็นผู้จัด

3. หลักสูตรที่จัดมี 4 อย่างคือ

ก. การอ่านและเขียนหนังสือ

ข. การคิดเลขบวกลบคูณหารและคิดบัญชีง่าย ๆ ได้

ค. การเลี้ยงชีพ

ง. ความรู้ทางด้านจริยธรรม²

4. จะจัดแบบเรียนให้นักเรียนมีความรู้ 4 อย่างคือ

ก. การอ่านและเขียนหนังสือใช้แบบเรียนเร็ว

ข. การคิดเลข ให้มีหนังสือเลขวิธีคิดเลขง่าย ๆ ใช้ในชีวิตประจำวัน

ค. การเลี้ยงชีพ เป็นตำราที่อธิบายถึงการดำรงชีวิตโดยอาศัยปัจจัยที่สำคัญ

ง. เกี่ยวกับเรื่องจริยธรรม เป็นตำราที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคม

ต้องพึ่งพาอาศัยกัน การปฏิบัติตัวตามขนบธรรมเนียมประเพณี

5. ครูผู้สอน เลือกพระสงฆ์ สามเณรผู้มีความรู้เป็นผู้สอน

6. การสอบความรู้ จะมีการสอบที่หัวเมืองปีละครั้ง การสอบความรู้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ ผู้ให้ประกาศนียบัตรคือ ผู้อำนวยการศึกษามณฑลหรือข้าหลวงเทศาภิบาล

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/7 จัดการแล้วเรียนตามมณฑลต่าง ๆ

มณฑลอยุธยา ในปีพ.ศ. 2442 ได้จัดตั้งโรงเรียนทั้งหมด 29 ตำบล มีนักเรียน 1,110 คน และตั้งพระสงฆ์เป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำเมือง 4 รูป การจัดการศึกษาในมณฑลอยุธยาได้เจริญขึ้นมาก ในปีพ.ศ. 2448 ได้มีการสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูประจำมณฑลขึ้น ได้คัดเลือกนักเรียนตามโรงเรียนหัวเมืองในมณฑลมาฝึกหัดเป็นครู เพื่อส่งไปโรงเรียนต่าง ๆ ในมณฑลนี้ นอกจากนี้ก็จัดให้มีโรงเรียนประจำอำเภอ รวมทั้งมณฑลมีโรงเรียนประจำอำเภอ 21 อำเภอ

ลพบุรีก็เป็นหัวเมืองหนึ่งที่ได้รับบริการสนับสนุนทางด้านการศึกษา ซึ่งจะได้กล่าวดังต่อไปนี้

การศึกษาในเมืองลพบุรี

ในครั้งนั้นยังไม่มีโรงเรียน เด็กผู้ชายต้องเข้าวัดเป็นลูกศิษย์วัดเพื่อเล่าเรียนหนังสือกับพระ คบเรียนกันพออ่านออกเขียนได้เท่านั้น ถ้าเรียนหนังสือได้แล้ว บางคนก็หัดเขียนหนังสือขอมไป ส่วนผู้หญิงไม่ได้เรียนหนังสือกันเลย คงหัดแต่การบ้านการเรือนอยู่ที่บ้าน เพราะผู้ใหญ่ไม่นิยมให้ผู้หญิงเรียนหนังสือ จะมีเรียนกันบ้างก็เฉพาะผู้ที่มีเงิน แต่ก็เรียนกันเอาเองที่บ้านของตน เหตุที่พ่อแม่ไม่ยอมให้ลูกผู้หญิงรู้หนังสือ เพราะกลัวจะเล่นเพลงยาว โต้ตอบกับชายซึ่งทำให้ใจแตกได้^๓

การสาธารณสุข

ได้มีผู้กล่าวว่า เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการแพทย์แผนโบราณมาเป็นการแพทย์แผนตะวันตกอย่างจริงจังในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๔ แสดงให้เห็นว่า การแพทย์ของไทยได้เริ่มมีการพัฒนาอย่างจริงจังในสมัยของพระองค์

^๓ เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 2-4 กุมภาพันธ์

^๔ ด. หน้า 106

การปรับปรุงด้านการอนามัยในมณฑลอยุธยาในปี.ศ. 2432 ได้โปรดให้มีพยาบาล ออกไปรักษาคนไข้ แต่พยาบาลที่มณฑลอยุธยาทำประโยชน์ให้แก่ราษฎรได้ไม่มากนัก เพราะ หมอไม่ค่อยอยู่กับที่ พยาบาลนาน ๆ จะขึ้นไปพยาบาลเดือนหนึ่ง 5-6 วัน ฉะนั้นจึงต้องมีการ ส่งแพทย์จากส่วนกลางไปมณฑลอยุธยา ต่อมาจึงโปรดให้ยกเลิกพยาบาลเสียในปี.ศ. 2436 พระยาไชยวิชิต ผู้ว่าราชการเมืองกรุงเก่าได้ร่วมกับนายอำเภอกำนัน เรียกรอเงินจากราษฎร ตั้งเป็นโรงพยาบาลขึ้น มีหมอมารักษาประจำในโรงพยาบาลนี้และถือว่าเป็นหมอประจำเมือง⁵

ต่อมาในปี.ศ. 2445 รัฐบาลได้จัดให้มีโรงโอสถศาลา จำหน่ายยาให้แก่ราษฎรใน ราคาถูก เป็นยาดีมีหลายขนานสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ ทำให้ราษฎรสามารถซื้อยารักษาได้ ยาโอสถศาลาจึงแพร่หลายมาก และข้าหลวงเทศาภิบาลยังได้ปรึกษาถึงเรื่องที่จะจัดต่อไปคือ เรื่องการปลูกฝี และจำหน่ายโอสถสภาให้แพร่หลายโดยได้ตกลงกันในการจัดการพยาบาลตาม หัวเมืองดังนี้คือ

1. การปลูกฝีและการจำหน่ายยาให้แก่ราษฎร เพื่อให้ทั่วถึงกันจะส่งแพทย์ไปหัวเมือง ต่าง ๆ โดยกำหนดเวลาว่าแพทย์จะไปถึงตำบลใดเวลาใด ให้เจ้าพนักงานร้องเรียกราษฎร ในท้องที่มาทั่วกัน แพทย์จะทำการปลูกฝีให้ทุกคน นอกจากปลูกฝีแล้วแพทย์ยังจำหน่ายยาให้ ราษฎรซื้อไปไว้ใช้ประจำบ้านในราคาที่ถูกลง แพทย์จะอธิบายให้ราษฎรเห็นประโยชน์และความ จำเป็นที่ต้องมียาไว้ใช้ประจำบ้าน

2. การปลูกฝี ผู้ที่ทำหน้าที่คือแพทย์ที่มีประกาศนียบัตร หรือมีใบสำคัญของรัฐบาล อนุญาตให้ทำการปลูกฝีได้

3. ถ้ามีผู้เจ็บป่วยมาทำการรักษา จะจัดเงินสำหรับใช้ในการรักษาผู้เจ็บป่วยไว้ กระทรวงธรรมการ เมื่อมีความจำเป็นจะเบิกจ่ายก็ทำเรื่องขอมา

4. ให้แพทย์ทั้งปวงซึ่งรับราชการอยู่ตามหัวเมือง เข้ามาประชุมพร้อมกันในกรุงเทพ

---

⁵ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.8.1ก./2 เงินค่ายาค้างพระยาไชยวิชิต 5 เดือน 8 กรกฎาคม 2435 - 16 สิงหาคม 2436

ต้นเดือนตุลาคม เพื่อจะได้แนะนำถึงการปลูกฝีและการรักษาผู้เจ็บป่วย^๕

การใช้แพทย์ที่มีประกาศนียบัตรซึ่งมีจำนวนน้อยทำการปลูกฝีอย่างเดียว ทำให้ชาวปลูกฝีไม่ทั่วทุกคน มณฑลอยุธยาจึงแก้ไขโดยให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านเลือกแพทย์ประจำตำบล และให้ข้าหลวงเทศาภิบาลออกใบอนุญาตให้แพทย์เหล่านี้ทำการปลูกฝี และจำหน่ายยาได้ในตำบลของตน เป็นการช่วยแพทย์ประจำเมืองประจำมณฑลได้ แต่แพทย์ประจำตำบลจะต้องได้รับการฝึกหัดอบรมแนะนำวิชาการแพทย์ประจำมณฑล เพื่อให้มีความรู้ในเรื่องการแพทย์ การตั้งแพทย์ประจำตำบลเช่นนี้ ทำให้มณฑลอยุธยาปลูกฝีให้แก่ราษฎรได้ทั่วถึง เป็นการลดอัตราการเป็นไข้ทรพิษของประชาชนได้มาก^๗

การจัดดำเนินการอนามัยในมณฑลอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้จัดให้มีการอนามัยแพร่หลายไปยังหัวเมืองมากยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์แก่ราษฎรมาก เพราะมีแพทย์ประจำเมืองประจำตำบลและแพทย์ประจำมณฑลช่วยรักษาคนไข้ และมียาโอสถศาลาจำหน่ายในราคาถูก มีการปลูกฝีให้แก่ราษฎรได้ทั่วถึง เป็นการลดอัตราการเป็นไข้ทรพิษและอัตราการเสียชีวิตของราษฎรลงได้มาก

สำหรับที่เมืองลพบุรีนั้น ได้มีหลักฐานกล่าวไว้ในนิราศลพบุรี นิพนธ์โดย ขุนประเสริฐสหกรณ์ เกี่ยวกับเรื่องสาธารณสุขว่า

การสาธารณสุขลพบุรี

"ถึงเขาใหญ่มองคูร์ูจัก

ตระหง่านนักสามยอดตั้งข้างวิถี

^๕ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒.๑๑๑๑๓ รายงานการประชุมเทศาภิบาล ๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖

^๗ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๘.๔ ก./๑๑๑๑๓ (เล่ม ๓) รายงานการแพทย์ปลูกไข้ทรพิษรักษาคนไข้มณฑลกรุงเก่า ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖

โรงพยาบาลสถิตอยู่ดูเข้าที่
สร้างไว้ที่เชิงผาน้ำสขใจ

เจ้าแผ่นดินทรงอุดหนุนทุนก่อสร้าง

ปลูกใหญ่กว้างนำชมสมสมัย

จัดนายแพทย์ประจำบำบัดภัย

เขาเลือกใช้นายแพทย์ทหารทำงานดี

แม้คนไข้ไม่ใช่ทหารกล้า

คงรักษาโรคภัยให้เต็มที

ช่วยเยียวยาผู้ป่วยด้วยไมตรี

บ่ได้มีเดียดฉันท์เหมือนกันเอง

อาเนนทมหิตลคนรู้จัก

นามทรงศักดิ์ไพเราะช่างเหมาะเหม็ง

เจ้าแผ่นดินถิ่นสยามคนคร้ามเกรง

พระทัยเคร่งบ้ำเพื่อผลกุศลทาน

ประชาชนพลเมืองที่เรืองรุ่ง

ช่วยบำรุงด้วยทรัพย์สมกับฐาน

คนป่วยใช้รักษาพยาบาล

ทั้งทหารพลเรือนดูแลเฝ้า

....."๘

^๘ เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 2 - 4

ด้านการคลัง

เนื่องจากความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยของระบบการคลังเดิมของไทย รัฐบาลจึงเริ่มปรับปรุงการคลังเสียใหม่ โดยจัดตั้งกระทรวงการคลังขึ้น วางระเบียบการคลังใหม่ รมณฑลอยุธยาได้จัดตั้งกองข้าหลวงขึ้นในปี.ศ. 2438 การจัดตั้งกองข้าหลวงขึ้นทำให้ระเบียบการคลังในมณฑลมีความเป็นระเบียบขึ้น ส่วนภายในเมืองต่าง ๆ คือเมืองอยุธยา สระบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี มีเจ้าพนักงานที่เรียกว่า "พนักงานกองคลังเมือง" มีหน้าที่เบิกจ่ายเงินในงบประมาณ ต่อมาข้าหลวงเทศาภิบาลเห็นว่าควรยุบตำแหน่งพนักงานการคลังเมืองอยุธยา เพราะอยุธยาเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ศาลาว่าการมณฑล มีกองข้าหลวงมณฑลทำการแทนแล้ว เป็นการตัดหน่วยงานที่ซ้ำซ้อน

คลังมณฑลที่ได้จัดตั้งขึ้น ได้ยึดเอาพระราชบัญญัติคลังหัวเมืองร.ศ. 115 เป็นหลัก มีรายละเอียดดังนี้

1. หน่วยงานในคลังมณฑลแบ่งเป็น 2 แผนกคือ
  - (1) หน่วยงานที่ทำหน้าที่เก็บผลประโยชน์แผ่นดิน จะเก็บเงินผลประโยชน์แผ่นดินจากราษฎรภายในมณฑล
  - (2) หน่วยงานซึ่งทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์แผ่นดิน
2. ตำแหน่งเจ้าหน้าที่และการบังคับบัญชา มีเจ้าหน้าที่ประจำ คือ ข้าหลวงคลัง รองข้าหลวงคลัง และเสมียนพนักงานทั่วไป
3. การเก็บเงินผลประโยชน์ เงินผลประโยชน์มณฑลแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ
  - (1) เงินภาษีอากรผูกขาด ข้าหลวงคลังจะทำหน้าที่เรียกประมูล เมื่อตกลงประการใดแล้วก็จะแจ้งเรื่องขอตรามายังกระทรวง เงินล่วงหน้าที่จะเก็บได้ส่งยังคลังมณฑล
  - (2) เงินภาษีอากรที่รัฐบาลดำเนินการเอง แบ่งเป็น 2 วิธีคือ เงินภาษีอากรที่เคยส่งข้าหลวงไปเก็บเป็นครั้งคราว

---

^๑ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 40/4 ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ารายงาน
ราชการหัวเมืองในมณฑล ร.ศ. 117

4. การรับเงิน เจ้าหน้าที่เก็บเงินผลประโยชน์นำเงินมาส่งให้หลวงคลังนำเงินเข้าบัญชีของคลังมณฑล เก็บไว้ 1 เดือนเพื่อใช้ในราชการต่าง ๆ ที่เหลือจะนำส่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

5. การจ่ายเงิน การจ่ายเงินเพื่อบริหารราชการภายในมณฑลแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ¹⁰

(1) การเบิกจ่ายเงินตามงบประมาณ จะจ่ายตามระเบียบของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

(2) การเบิกจ่ายเงินพิเศษ ถ้ามีราชการรีบด่วนจะต้องจ่ายเงินนอกงบประมาณขอคำสั่งจากกรุงเทพฯ ไม่ทัน ข้างหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจสั่งจ่ายได้

6. การรักษาเงิน กำหนดให้มีเงินคงมณฑลไว้สำหรับจ่ายราชการที่คลังมณฑล 200 ชั่ง และเมืองใหญ่ในมณฑลให้มีเงินคงเมือง 50 ชั่ง¹¹

การจัดรูปคลังมณฑลนี้ เป็นความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่เก็บเงินและรักษาผลประโยชน์ภายในมณฑล การร่วมมือดังนี้มีผลดีต่อการจัดคลังมณฑลมาก เพราะทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการปฏิบัติงาน และเกิดการควบคุมซึ่งกันและกันในระหว่างเจ้าหน้าที่ของสองกระทรวง ทำให้การทุจริตในการเก็บภาษีอากรและขูดรีดราษฎรทำได้ยาก

กิจกรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น หัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอยุธยาได้ถือนำไปปฏิบัติเช่นเดียวกันทุกหัวเมือง ที่เมืองลพบุรีเองก็มีหลักฐานที่กล่าวถึงไว้บ้างคือ

---

10 วุฒิชัย มุลศิลป์ และสมโชติ อ่องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล วิเคราะห์เปรียบเทียบ หน้า 109

¹¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 รายงานการประชุมเทศาภิบาล ครั้งที่ 4 วันที่ 25 ธันวาคม ร.ศ. 114

การเสียส่วยที่เมืองลพบุรี

ชายฉกรรจ์ที่ไม่ต้องการไปเข้าเวรนั้น ทางราชการอนุญาตให้เสียเงินค่าราชการ (หรือเรียกว่า "เงินส่วย") แทนการเข้าเวรได้ เสมือนหนึ่งจ้างคนไปทำงานแทนตัว ชายฉกรรจ์พวกนี้จะถูกสักข้อมือเป็น "เลขส่วย" ต้องเสียเงินค่าราชการปีละ 18 บาท ปรากฏว่ามีผู้สมัครเสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเวรเป็นอันมาก ส่วนพวกไพร่หลวงที่ต้องไป "เข้าเดือน" ทุกปีไม่ต้องเสียเงินค่าราชการนี้^{1 2}

การปรับปรุงภาษีอากรทางด้านเศรษฐกิจ

ความคิดในการที่จะปรับปรุงระบบภาษีอากรเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2437 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้รับมอบหมายให้ข้าหลวงเทศาภิบาล เสนอความคิดเห็นในการปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีในท้องที่ต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในการประชุมเทศาภิบาลครั้งแรกพ.ศ. 2438 ได้มีการอภิปรายถึงผลดีผลเสียของการผูกขาดภาษีอากร ตกลงกันว่าให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับไปเก็บเอง โดยใช้กำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งตั้งขึ้นใหม่เป็นผู้นำเก็บโดยคิดค่าบวการให้ ก็จะเก็บเงินหลวงเพิ่มขึ้นมาก เพราะสามารถเก็บได้ทั่วถึงกัน เสนาบดีกระทรวงการคลังเห็นว่าสถานการณ์ทั่ว ๆ ไปในการจัดหารายได้ของรัฐบาลทรุดโทรมลงไป จึงยอมให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีทดลองเก็บอากรค่าน้ำ ปรากฏว่าสามารถเก็บภาษีอากรได้มากขึ้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเก็บเอง

มณฑลอยุธยาในสมัยกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ได้ตกลงเก็บภาษีอากรตามแบบวิธีที่จัดใหม่คือ

1. เรื่องอากรบ่อนเบี้ย ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลกำหนดเขตอันสมควร กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ได้กำหนดจำนวนตำบลตามเมืองต่าง ๆ ดังนี้คือ อยุธยา 28 ตำบล อ่างทอง 7 ตำบล สิงห์บุรี 9 ตำบล สระบุรี 17 ตำบล ลพบุรี 10 ตำบล รวม 5 เมือง 71 ตำบล

^{1 2} เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 2 - 4

2. ให้จัดการประมูลอากรบ่อนเบี้ยที่มณฑล กรมหมื่นมรพงษ์ศิริพัฒน์ได้ทรงประชุมผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองอยุธยาว่าประมูลอากรบ่อนเบี้ย 71 ตำบล ได้เงินเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

3. อากรค่าน้ำ กรมหมื่นมรพงษ์ศิริพัฒน์ได้ให้ราษฎรจับสัตว์น้ำได้ตามใจชอบในห้วย คลอง แต่ให้ราษฎรเสียอากรค่าเครื่องมือกับประทานบัตรสำหรับการเก็บอากรจากเครื่องมือ แต่เก็บแต่เครื่องมือใหญ่ เช่น ยอ แห อวน โพงพาง เครื่องมือเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น เบ็ด ลอบ สุ่ม ไม่เก็บอากรค่าน้ำ¹³

ภาษีอากรที่กำหนดให้นายอากรผูกขาดต่อไปในปีพ.ศ. 2439 คือ อากรฝิ่น อากรบ่อนเบี้ย อากรจันอับ อากรโรงบ้าน อากรมหรสพ ที่ให้นายอากรผูกขาดเพราะรัฐบาลยังไม่พร้อมด้านบุคคล งบประมาณและความชำนาญในเล่ห์เหลี่ยม การเก็บภาษีอากรระบบผูกขาดนี้ทำรายได้ให้กับผู้ประมูลมาก

ส่วนภาษีที่ให้รัฐบาลเก็บเอง คือ อากรค่าน้ำ อากรสมภักศร ในการเก็บอากรค่าน้ำกระทรวงเกษตรให้นายอำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่บ้านออกสำรวจที่นาของราษฎร ทำบัญชีจำนวนนาและจำนวนเงินที่ต้องเสีย ให้เจ้าหน้าที่ออกเก็บค่าน้ำ ส่วนอากรสมภักศรให้เจ้าพนักงานและกำนันออกสำรวจตรวจดินผลไม้ แล้วออกใบเสร็จเก็บเงินแก่ราษฎร ได้เงินเป็นจำนวนมาก¹⁴

วิธีการเก็บภาษีอากรแบบใหม่นี้ มีประสิทธิภาพดีกว่าเดิมหลายประการ คือ ประการแรก มีความเป็นระเบียบแบบแผน และมีหลักฐานที่แน่นอนคือใบเสร็จรับเงิน ทำให้ยากต่อการฉ้อโกง ประการที่สอง รัฐบาลสามารถเก็บภาษีอากรได้สะดวกรวดเร็วกว่าเดิม เพราะได้มีการปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างกระทรวงที่เกี่ยวข้อง ประการที่สามการเก็บอากรค่าน้ำแบบใหม่

¹³ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/13 การประชุมเทศาภิบาล 7 มกราคม ร.ศ. 116

¹⁴ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 มณฑลกรุงเก่า 16 กันยายน ร.ศ. 117

ไม่เป็นการขัดขวางการทำมาหากินของราษฎร เพราะแทนที่ราษฎรจะต้องนำเงินค่านามาชำระที่ศาลว่าการเมือง เป็นหน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลสั่งให้นายอำเภอ กำหนด และผู้ใหญ่บ้านออกไปเก็บภาษีอากรจากราษฎรในเขตของตน เรื่องนี้เป็นประโยชน์แก่ราษฎรมาก เพราะบางท้องที่ราษฎรต้องเสียเวลาทำมาหากินถึง 2-3 วัน เพื่อนำเงินมาเสียภาษี เป็นผลให้ราษฎรที่อยู่ห่างไกล ไม่ยอมเสียภาษีและติดค้างมากขึ้นทุกปี จนต้องบังคับเร่งรัดอยู่เสมอ ส่วนภาษีอากรอย่างอื่นที่เทศาภิบาลรับมาดำเนินการเองนั้น ปรากฏว่าเพียงไม่กี่ปีทำให้รัฐบาลสามารถเก็บภาษีอากรได้มากขึ้น

จากความสำเร็จที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติงานนั้นต้องร่วมมือกันทุกหน่วยงานและทุกหัวเมือง ซึ่งภายในเมืองลพบุรีก็ได้ปฏิบัติตามระเบียบที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นเช่นกัน ซึ่งจะกล่าวดังต่อไปนี้

โรงบ่อนเบี้ยที่เมืองลพบุรี

ในบริเวณพระราชวังนารายณ์นั้น หน้าชั้นรกเต็มไปด้วยหมอด ถ้ามีเสื่อไปอาศัยก็คงมองไม่เห็น ทางทิศเหนือของพระราชวังมีตลาดขายของอยู่ห่อหนึ่ง ภายในตลาดเป็นที่ตั้งของโรงบ่อนการพนันด้วย โรงบ่อนนี้พวกจีนได้ผูกขาดจากรัฐบาลมาตั้งขึ้น เจ้าบ่อนเรียกว่าขุนพัฒน์ ลูกน้องล้วนเป็นเงินแท่งทั้งนั้น จำนวนกว่า 30 คน การพนันที่เล่นมีหลายอย่าง เช่น ถั่ว โป เป็นต้น โดยเจ้าบ่อนเป็นเจ้าของ มีคนไทยและจีนไปเล่นกันวันละมาก ๆ บางคราวถ้ามีผู้วิเศษมาบอกกระดานชัยแก่ชาวบ้าน พวกชาวบ้านทั้งหญิงและชายจะพากันเล่นอย่างล้นหลาม ทั้งฝ่ายเจ้ามือก็ยินดีต้อนรับอย่างไม้อั้น ผู้ที่ผูกขาดตั้งบ่อนนี้เมื่อมาจในบริเวณโรงบ่อนมาก ถ้าใครเข้าไปเกะกะ เขาจะสั่งให้ลูกน้องจับข้อมเสียบอบขี้ แล้วยังแถมใส่ชื่อเสียอีกด้วย ฉะนั้นพวกคนพาลจึงมีใครกล้าเข้าเกะกะในโรงบ่อนของเขา นอกจากนี้เจ้าบ่อนยังมีนโยบายเอาละครหรือจิวไปแสดงที่บ่อนของเขาเสมอ ทั้งนี้เพื่อชักจูงให้คนไปเล่นที่บ่อนเขามากขึ้น

สมัยนั้นยังไม่มีธนบัตรใช้ คงใช้เหรียญบาท เหรียญสลึง และเหรียญเฟื้อง ที่ปลิกย่อย

ก็ใช้เหรียญทองแดง ชิก (สองไพ) เชียง (ไพ) อัฐ และโสฬส แต่เจ้าของบ่อนมีสิทธินำปี
 กระเบื้องกลมเล็ก ๆ ออกใช้ได้ เวลาคนไปเล่นการพนันก็ให้เอาเงินไปแลกปีเอามาเล่น
 ครั้นเล็กเล่นก็เอาปีคืนแลกเงินกลับไป ปีนี้ใช้ลากบนเสื่อสะดวกกว่าเงินเหรียญ ต่อมาปี
 กระเบื้องได้ใช้แพร่หลายออกมาตามตลาดและชาวบ้านทั่วไป เพราะคนคิดว่าอาจเอาไปใช้
 แลกเอาเป็นเงินใช้เมื่อไรก็ได้ ราคาปีก็มีตั้งแต่อันละ โสฬส อัฐ ไพ สองไพ เพียง สลึง
 สองสลึง ครั้นจวนสิ้นปีหากเจ้าของบ่อนคนเก่าผูกต่อไปไม่ได้ เขาจะประกาศป่าวร้องให้ผู้ที่มี
 ปีของเขาอยู่ในครอบครอง นำไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินจากเขาได้ภายใน 15 วัน ถ้าพ้นกำหนด
 นี้ไปแล้วเขาจะไม่ยอมรับแลก และเมื่อเจ้าคนบ่อนใหม่มาอยู่ เขาก็จะไม่รับแลกปีของเจ้าของ
 บ่อนคนก่อน หากเรานำไปใช้จะไม่มีใครเอา ส่วนเจ้าของบ่อนใหม่เขาก็จะนำปีชนิดใหม่ออก
 ใช้ต่อไป อนึ่งพวกเจ้าของบ่อนต้องผูกปีเสียเงิน 3 ปีต่อครั้ง

ในจังหวัดลพบุรีมีโรงบ่อนไม่เฉพาะแต่ในเมืองแห่งเดียวเท่านั้น ยังมีในตำบลอื่น ๆ
 อีกหลายแห่งแล้วแต่ว่าแห่งใดเป็นทำเลที่เหมาะสม โรงบ่อนแห่งหนึ่งมีผู้ผูกขาดเจ้าหนึ่ง และ
 เงินผูกขาดก็มากน้อยต่างกันแล้วแต่ทำเลดีหรือไม่ดี สำหรับโรงบ่อนที่อยู่ในเมืองต้องเสียเงิน
 ผูกขาดมากกว่าแห่งอื่น เพราะมีเงินค้ำคั่งมาก กับทั้งกินอาณาเขตครอบคลุมออกไปหลายตำบล
 อันตำบลที่อยู่ในอาณาเขตของบ่อนใด เจ้าของบ่อนนั้นก็มียสิทธิอนุญาตให้ผู้หนึ่งผู้ใดตั้งบ่อนการ
 พนันในตำบลนั้น ๆ ได้เป็นครั้งเป็นคราวด้วย หากเจ้าของบ่อนพบว่าผู้ใดก็ตามลักลอบเล่นใน
 อาณาเขตของเขา เขามีอำนาจจับกุมมาปรับได้ ทุก ๆ ปีเมื่อถึงเทศกาลตรุษจีน ตรุษไทย
 เขาจะอนุญาตให้ราษฎรเล่นกันได้ฟรี นอกโรงบ่อนราว 3 วัน การพนันที่เล่นจะเป็นชนิดใด
 ก็ได้ โดยมากเจ้ามือการพนันทุกชนิดมักเป็นเงินแทบทั้งสิ้น

มาตราเงินอย่างเก่า

50 เบี้ย	เป็น	1 โสฬส
2 โสฬส	"	1 อัฐ
2 อัฐ	"	1 เลี้ยวไพ
2 เลี้ยวไพ	"	1 ชิก

2 ซีก	เป็น	1 เฝือก
2 เฝือก	"	1 สลึง
4 สลึง	"	1 บาท
4 บาท	"	1 ตำลึง
20 ตำลึง	"	1 ชั่ง ¹⁵

ราคาของที่เมืองลพบุรี

สมัยนั้นข้าวของมีราคาถูกลงมาก เช่น ข้าวสารถึงหนึ่งก็ราว 2 สลึงเป็นอย่างแพง และเป็นข้าวที่ซอมนักด้วยมือ เพราะโรงสียังไม่มี พวกชาวบ้านได้สีซอมนมาขายที่ตลาด ส่วนผักปลานนั้นก็อุดมสมบูรณ์ ผู้ที่ขยันหากก็ไม่ต้องซื้อ ที่นำมาขายก็ราคาที่ไม่แพง เช่น ปลาช่อน ขนาดปลาสี่ ปลาห้า ตัวหนึ่งก็ราว 2 ไพถึงเฝือกหนึ่งเท่านั้น ส่วนกะปิ หอม กระเทียม โสฬสเด็ยาก็ซื้อได้ เครื่องนุ่งห่มทุกอย่างก็ราคาถูกลง เช่น ผ้าลาย ผ้าพื้น ผ้าดำ ผืนหนึ่งตั้งแต่ 2 สลึงถึง 1 บาท ผ้าขาวม้าอย่างดีราคาหลาละสลึงเป็นอย่างแพง¹⁵

จะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นข้าวปลาอุดมสมบูรณ์มาก ประชาชนมีความสุขเป็นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข การค้าขายที่เมื่อก่อนแลกเปลี่ยนสิ่งของต่อสิ่งของ กลับกลายเป็นสิ่งของที่ต้องการแลกด้วยเงินตรา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เราได้รับอิทธิพลมาจากต่างประเทศนั่นเอง สิ่งนี้เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ไทยดูเหมือนต่างชาติ ที่ได้กล่าวว่าตนเองนั้นเป็นผู้มีอารยธรรม

¹⁵ เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 2 - 4

กุมภาพันธ์ 2528 หน้า 13-14

¹⁵ ด. หน้า 15

บทสรุป

ลพบุรีตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย เป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเนื่องจากเป็นหัวเมืองในภาคกลางนี้เอง จึงปราศจากการรุกรานจากต่างประเทศ ฉะนั้นการจัดการปรับปรุงการปกครองภายในประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้น ภายในหัวเมืองได้มีการจัดการปฏิรูปการปกครองตามพระราชดำริของพระองค์เช่นกัน โดยขึ้นอยู่กับมณฑลอยุธยา การปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองลพบุรีสมัยนั้น ส่วนใหญ่จึงดำเนินไปเพื่อให้บ้านเมืองมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และจัดการปกครองเพื่อให้ราษฎรได้รับความสงบสุข

และเนื่องจากในสมัยนั้นเอง มณฑลอยุธยาได้ข้าหลวงเทศาภิบาลที่มีความสามารถดูแลจัดการรับผิดชอบในมณฑล 2 คน คนแรกคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ รับผิดชอบในช่วงพ.ศ. 2440 - 2446 ต่อมาในปี.ศ. 2446 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลต่อมาคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ ดังนั้นหัวเมืองลพบุรีจึงได้ถูกปกครองโดยข้าหลวงเทศาภิบาลนี้ด้วยโดยทางอ้อม ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้ง 2 คนได้จัดการแก้ไขและปรับปรุงด้านต่าง ๆ ในแต่ละหัวเมืองอย่างต่อเนื่องกัน ซึ่งได้รวมทั้งหัวเมืองลพบุรีเอาไว้ด้วย จนทำให้เมืองลพบุรีเป็นเมืองที่มีความสงบสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย ดังจะได้กล่าวถึงผลการปฏิรูปดังต่อไปนี้

ผลของการปฏิรูปการปกครองที่เมืองลพบุรี

ด้านการปกครอง

1. ได้มีการจัดรูปแบบการปกครองตามรูปแบบของการปกครองมณฑลอยุธยา โดยจัดรูปแบบเป็นเมือง อำเภอ ตลอดจนหน่วยงานการปกครองที่เล็กที่สุด คือ ตำบลและหมู่บ้าน ไร่อย่างมีระเบียบแบบแผนที่ดี ได้มีการจัดการทดลองเลือกกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านได้มีส่วนช่วยราชการบ้านเมืองได้ดีมาก

2. ในด้านการป้องกันรักษาความสงบสุขของประชาชน การขจัดปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุม สร้างเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเป็นอย่างมาก ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้ง 2 คนต่างก็พยายามหาวิธีแก้ไขปัญหาเรื่องโจรผู้ร้าย ซึ่งในขณะนั้นลพบุรีนับว่าเป็นหัวเมืองที่มีโจรผู้ร้ายและมีคดีมากที่สุด แต่สามารถทำให้เมืองลพบุรีกลับกลายเป็นเมืองที่มีความสงบสุขได้

ด้านการศาล

ทางด้านการศาล ยังไม่มีหลักฐานที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองลพบุรีมากนัก แต่พอจะกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศาลในมณฑลอยุธยาโดยสรุปดังนี้

1. มณฑลอยุธยาได้มีกองข้าหลวงพิเศษ อันมีพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นประธานชำระสะสางคดีความต่าง ๆ ซึ่งเดิมมณฑลอยุธยามีคดีความในหัวเมืองต่างคั่งค้างมากมาย จนเกินความสามารถของข้าหลวงเทศาภิบาล กองข้าหลวงพิเศษสามารถชำระเสร็จสิ้นในเร็ววันได้

2. พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ได้จัดตั้งศาลมณฑลและศาลเมืองขึ้นในมณฑลอยุธยา ที่เมืองลพบุรีก็ได้มีการจัดตั้งศาลเมืองขึ้นด้วยเช่นกัน ทำให้การพิจารณาคดีความในมณฑลเป็นระเบียบเรียบร้อยดียิ่งขึ้น จัดการเรื่องศาลในมณฑลอยุธยาของกองข้าหลวงพิเศษนี้ ได้รับคำชมเชยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าการศาลในมณฑลอยุธยาเป็นระเบียบเรียบร้อยดี สมควรที่มณฑลอื่นจะได้นำเอาไปเป็นตัวอย่างในด้านการจัดการศาล

3. ได้มีการกำหนดอำนาจหน้าที่ของพิพากษาชั้นต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด แต่กำหนดให้น้อยกว่าผู้พิพากษาในปัจจุบัน เพราะการจัดการศาลหัวเมืองเป็นวิธีการใหม่ ซึ่งต้องใช้บุคคลที่มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก แต่รัฐบาลยังขาดบุคคลเหล่านี้ จึงกำหนดอำนาจให้ผู้พิพากษาแต่ละประเภทมีอำนาจน้อย เพื่อป้องกันการผิดพลาดในการพิจารณาคดี

การคลังและการเก็บภาษีอากร

1. การจัดรูปการคลังในหัวเมืองลพบุรี จะกระทำโดยกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงการคลัง เจ้าหน้าที่ร่วมกันในการเก็บและรักษาผลประโยชน์ภายในมณฑล การร่วมมือกันเช่นนี้เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่เจ้าหน้าที่การคลัง และเกิดการควบคุมซึ่งกันและกันในระหว่างเจ้าหน้าที่ทั้ง 2 กระทรวง เป็นผลให้การทุจริตในการเก็บภาษีอากรและการชู้ตริตราษฎรทำได้ยากยิ่งขึ้น

2. ข้าหลวงเทศาภิบาลได้ค้นหาวิธีการปรับปรุงด้านภาษีอากร เพื่อให้ได้รับเงินผลประโยชน์มากขึ้น จะได้นำมาทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า

การศึกษา

1. การจัดการศึกษาส่วนหัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ในระยะแรก เกิดปัญหาไม่มีสถานที่เรียน ที่เมืองลพบุรีเองก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน อีกปัญหาหนึ่งที่หัวเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าที่ไหนก็ประสบเช่นเดียวกันคือ ไม่มีผู้ใดทำหน้าที่เป็นครูสอนนักเรียน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก็ทรงแก้ไขปัญหาโดยใช้วัดเป็นสถานศึกษาแล้วเรียน และมอบให้พระเป็นครูสอนนักเรียน เพราะในตอนนั้นครูหายาก ทำให้แก้ปัญหาได้พอสมควร

2. เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและข้าหลวงเทศาภิบาล ต่างก็ช่วยกันจัดการศึกษาตามหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลของตนเองให้ดีขึ้น ทำให้การศึกษาส่วนหัวเมืองลพบุรีได้ถูกพัฒนาให้ดีขึ้นและเข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ การศึกษาส่วนหัวเมืองลพบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญแพร่หลายและเป็นรากฐานในการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ต่อมา

ด้านการสาธารณสุข

1. ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เมืองลพบุรีนั้นนับว่าการอนามัยได้ผลมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากบทกลอนที่นำมากล่าวในบทที่ 4 ไว้ข้างต้น ผลก็คือได้จัดให้มีการอนามัยแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ราษฎรมาก เพราะมีแพทย์

ประจำตำบล ประจำเมืองช่วยรักษาคนไข้ และมียาไอศกาศลาจำหน่ายในราคาถูก ราษฎรสามารถซื้อมารักษาโรคภัยไข้เจ็บได้

2. โรคไข้ทรพิษเป็นโรคที่เป็นกันแพร่หลายในระยะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดให้มีหน่วยแพทย์ออกไปปลูกฝีให้แก่ราษฎร ต่อมาให้แพทย์ประจำตำบลช่วยปลูกฝี ทำให้ลดอัตราการเป็นไข้ทรพิษและลดอัตราการเสียชีวิตของประชาชนลงได้มาก

ด้านโยธา

1. ที่หัวเมืองลพบุรีนั้น ได้มีการปรับปรุงไปรษณีย์ โทรเลข ถนนหนทางและสร้างทางรถไฟเพิ่มขึ้น เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน ให้มีการติดต่อสื่อสารกันภายในเมือง ภายในมณฑลหรือติดต่อมณฑลอื่น ๆ ได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

2. มีการปรับปรุงสถานที่ราชการด้วย แต่กล่าวได้ว่าการปรับปรุงด้านการโยธาในหัวเมืองลพบุรี ส่วนมากเป็นไปเพื่อบำรุงความสุขให้แก่ประชาชนในหัวเมืองมากกว่าอย่างอื่น และยังเป็นประโยชน์แก่การปกครองในแง่ของการปฏิบัติราชการของข้าราชการในหัวเมืองอีกด้วย ซึ่งได้ทำงานเป็นระเบียบเรียบร้อย และจัดการด้านคมนาคมสื่อสารอย่างสะดวก ยังช่วยทำให้ผู้บังคับบัญชาควบคุมดูแลความประพฤติและปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่ได้อย่างใกล้ชิด

จะเห็นได้ว่า เมืองลพบุรีได้ถูกปฏิรูปการปกครองในหลาย ๆ ด้านตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทำให้เมืองลพบุรีซึ่งถูกทิ้งร้างว่างเปล่ามานาน กลับกลายเป็นเมืองที่มีความศิวิไลซ์เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองและปกครองประเทศ เพื่อให้ประเทศไทยได้มีโอกาสทัดเทียมกับต่างชาติ ไม่ล้าสมัยซึ่งเป็นสาเหตุใหญ่ที่ต่างชาติพยายามที่จะแทรกแซงและเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย มิฉะนั้นแล้วประเทศไทยก็คงจะไม่สามารถรักษาเอกราชได้จนทุกวันนี้

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารขั้นต้น

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/1 การประชุมปรึกษาราชการ
18 มกราคม ร.ศ. 114
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/2 การประชุมเทศาภิบาล
26 กันยายน ร.ศ. 115
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/13 การประชุมเทศาภิบาล
7 กันยายน ร.ศ. 126
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ข./35 สำนักราการเมืองลพบุรี
12 พฤศจิกายน ร.ศ. 108
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/14 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์
ตรวจและจัดการราชการเมืองอ่างทอง พรหมบุรี สิงคโปร์ อินทบุรีและเมืองลพบุรี
27 สิงหาคม ร.ศ. 115
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/1 เรื่องราชการมณฑลกรุงเก่า
5 มิถุนายน ร.ศ. 114
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ารายงานราชการหัวเมืองในมณฑล 16 กันยายน ร.ศ. 11
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/4 ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล
กรุงเก่ารายงานราชการหัวเมืองในมณฑล ร.ศ. 117
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.8/1 เรื่องประกาศตั้งกรมการพิเศษ
ข้าราชการหัวเมือง 21 กันยายน ร.ศ. 115

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.8/5 รายงานข้าหลวงพิเศษชำระคว
หัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ. 114 - 17 มกราคม ร.ศ. 117

เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.5.1/26 เรื่องกรมรถไฟขอให้สร้าง
ถนนหนทางให้ถึงสถานีรถไฟตามหัวเมืองต่าง ๆ

เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/7 จัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่าง ๆ
20 กันยายน พ.ศ. 2441

เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.8.1 ก./2 เงินค่ายาค้างพระยา
ไชยวิชิต 5 เดือน 8 กรกฎาคม 2435 - 16 สิงหาคม 2436

เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.8.4 ก./117 (เล่ม 3) รายงาน
แพทย์ปลูกไขกระดูกคนไข้มณฑลกรุงเก่า 19 ตุลาคม ร.ศ. 126

สารบัญสมุดพิเศษ เล่ม 7 เรื่องลาวอาสาเมืองลพบุรีขอสมัคร
เป็นเลขจ่ายเดือน จศ. 1245 - 1247

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพกับงานกระทรวง
มหาดไทย ชมรมพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2529

"พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116" ราชกิจจานุเบกษา 14 : 415 14
พฤษภาคม ร.ศ. 116

พิศาลสงคราม, พระ "สำเนาตราพระราชสีห์น้อยของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงข้าหลวง
เทศาภิบาลและผู้ว่าราชการเมือง เรื่องจัดการปกครองท้องที่ ลงวันที่ 21 กันยายน
ร.ศ. 115

2. เอกสารขึ้นรอง

ก. หนังสือทั่วไป

- คณะนักเรียนวิชาศิลปวิจิตร วิทยาลัยครูเทพสตรี ลพบุรีนำรู้ วิทยาลัยครูเทพสตรี, 2509
คุรุสภา, องค์การการค้า ปลอมพระองค์ พิมพ์ครั้งที่ 1 ; กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การการค้า
คุรุสภา, 2525
-
- เรียงความขอพระเกียรติ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับ
ได้รับรางวัลที่ 1 เริ่มแต่ พ.ศ. 2467 - 2499 พิมพ์ครั้งที่ 1 ; กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์องค์การการค้าคุรุสภา, 2504
- จรรยา เชิดพุก รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
นเรศวร, 2535
- ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 พิมพ์ครั้งที่ 1 ;
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2523
- ตรี อมาตยกุล จังหวัดลพบุรี กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรมสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ,
2506
-
- ประวัติเมืองสำคัญ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2513
- ธิดา สาระยา, รศ. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พิมพ์ครั้งที่ 1 ; กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์
พลชัย, 2529
- นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ, 2524
- บัญชา แก้วเกตุทอง, พต. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พิมพ์ครั้งที่ 1 ; กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522
- บุญเยี่ยม แยมเมือง เที่ยววังเวียงละโว้ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คนพิมพ์อักษรกิจ, 2531

- ไพฑูรย์ มีกุล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง
- ภารดี มหาขันธ์, รศ. ประวัติศาสตร์การปกครองไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรรкарพิมพ์
2527
- ภูธร ภูมะธน การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นราชธานีขึ้นในรัชกาลที่ 4 กรุงเทพฯ : กรุงสยาม
2515
- มหาดไทย, กระทรวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และงานทาง
ปกครองของพระองค์ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2505
- มหาอมาตยาธิบดี, พระยา (เส็ง วิริยศิริ) การปกครองฝ่ายพลเรือน โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
2505
- วุฒิชัย มุลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล มณฑลเทศาภิบาลเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
แสงรุ่งการพิมพ์, 2524
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, รศ. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ สยามประเทศ พิมพ์ครั้งที่ 1 ;
กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์แฉะพรินต์ติ้ง เซนเตอร์ จำกัด, 2534
- ศิลปากร, กรม พระนารายณ์ราชินีเวศน์ พิมพ์ครั้งที่ 1 ; กรุงเทพฯ : ครูสภา, 2531
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเทพสตรี ลพบุรี จากอดีตถึงปัจจุบันของเมืองลพบุรี ลพบุรี :
หัตถโกศลการพิมพ์
- สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 3 ; ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2521
- สุขสมาน วงศ์สุวรรณ ประวัติศาสตร์การปกครองไทย กรุงเทพฯ : พีระพินา, 2527
- อบรม สันนิบาต เมืองไทย 72 จังหวัด กรุงเทพฯ : พีระพินา, 2521
- เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 2 - 4 กุมภาพันธ์
ณ วิทยาลัยครูเทพสตรี, 2528
- หวน พิณอุพันธ์ ลพบุรีที่เรารู้ พิมพ์ครั้งที่ 2 ; ลพบุรี : หัตถโกศลการพิมพ์, 2512

ข. วิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- จักรกฤษณ์ นรินดีผดุงการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต๋องราชานุภาพกับ
กระทรวงมหาดไทย วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506
- ถวัลย์ วรเทพพิพิธ การเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปริญญาบัตร สถาบันบัณฑิตพัฒน
บริหารศาสตร์, 2510
- นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2438 - 2453) ปริญญาบัตร มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521
- ประไพ รักษา ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453) ปริญญาบัตร
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522
- มนัส ธัญญะเกษตร การปฏิรูปการปกครองมณฑลราชบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2437 - 2457) ปริญญาบัตร มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520

ค. หนังสือพิมพ์

ประชาชาติธุรกิจ "แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" ปีที่ 17 ฉบับที่ 2415, 2536

การพัฒนาเมืองลพบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2438 - 2453)

เสนอต่อมหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
ตุลาคม 2536

บทคัดย่อ

ปริญาภิพนธ์นี้ศึกษาถึงการจัดการปกครองเมืองลพบุรี ซึ่งอยู่ในการปกครองของมณฑลกรุงเก่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2438-2453) แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ คือ

1. สภาพทั่วไปของเมืองลพบุรีก่อนการปรับปรุงการปกครอง
2. สาเหตุที่ทำให้เกิดการปรับปรุงการปกครองมณฑลกรุงเก่าในสมัย

รัชกาลที่ 5

3. การปรับปรุงด้านการปกครองและการศาล
4. การปรับปรุงด้านการคลัง การศึกษา และการอนามัย

ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้เขียนได้ศึกษาว่าโดยอาศัยเอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ และที่ตีพิมพ์แล้ว เป็นข้อมูลสำหรับการเสนอข้อเท็จจริง ทั้งยังใช้เอกสารชั้นสองเป็นส่วนประกอบในการเสนอเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้ คือ

สภาพทั่วไปของเมืองลพบุรีก่อนปรับปรุงการปกครองนั้น เป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของไทย แต่สภาพการปกครองภายในเมืองยังไม่รัดกุม เกิดปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม และยังมีปัญหาเกี่ยวกับคดีความค้างค้ำศาลมาก ทำให้เสียเวลาทำมาหากินของราษฎรซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล โดยรวมหัวเมืองลพบุรีให้อยู่ในความรับผิดชอบของมณฑลกรุงเก่า จัดตั้งเป็นมณฑลมีข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นหัวหน้ารับผิดชอบในราชการ สำหรับมณฑลกรุงเก่า ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าในระยะแรกคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลของมณฑลกรุงเก่าคนต่อมาคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งสองคนนี้เป็นผู้มีความสามารถในด้านการปกครอง

ในระหว่างปี พ.ศ. 2438-2453 ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้ง 2 คน ได้จัดการปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่าง ๆ หลายประการ ที่สำคัญและจัดได้ว่าได้รับผลสำเร็จมาก ก็คือ ด้าน

การปกครอง ได้มีการจัดรูปหน่วยราชการอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนการจัดปัญหา
โจรผู้ร้าย เมืองลพบุรีก็สามารถปราบปรามโจรผู้ร้ายได้อย่างสงบราบคาบ เพราะมณฑล
กรุงเก่า ได้ตั้งอัยการตำรวจภูธรเป็นพนักงานสืบสวนโจรผู้ร้ายภายในหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย
ทำให้การจับผู้ร้ายเป็นไปอย่างรวดเร็วขึ้น

ในด้านการศึกษา เมืองลพบุรีได้มีกองข้าหลวงพิเศษทำการชำระสะสางคดีต่าง ๆ ที่
ค้างคั่งอยู่มากมายสำเร็จลงได้ด้วยดี ที่เมืองลพบุรีเองได้จัดตั้งศาลขึ้น ทำให้การพิจารณาคดี
ความในเมืองเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

การปรับปรุงในด้านการศึกษา ได้ส่งเสริมการศึกษาให้เจริญแพร่หลาย คือ จะเริ่ม
เรียนกันที่วัด ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในเมือง และได้มีการปรับปรุงด้านการคมนาคม มีการสร้างทาง
รถไฟ เพื่ออำนวยความสะดวกและบำรุงความสุขให้แก่ประชาชน

นอกจากนี้เนื่องจากเมืองลพบุรี ตั้งอยู่ภายในการปกครองของมณฑลกรุงเก่า ซึ่งเป็น
มณฑลใกล้ราชธานีชั้นใน ทำให้ปลอดภัยจากการรุกรานของต่างชาติ จึงเหมาะสมในการที่จะ
ใช้เป็นแหล่งทดลองริเริ่มโครงการใหม่ ๆ ที่จัดขึ้นในมณฑลนี้ เช่น การเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่
บ้าน การจัดตั้งศาลมณฑล เป็นต้น